

Sveriges lantbruksuniversitet
Swedish University of Agricultural Sciences

Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds-
och växtproduktionsvetenskap

Det gröna kulturarvet

– grönstruktur inom riksintresse för kulturmiljövården
i Stockholms stad.

The Green Cultural Heritage

– Green Structure within the National Interest for Cultural
Environment in Stockholm.

Tove Dåderman

Självständigt arbete • 30 hp
Landskapsarkitekturprogrammet
Alnarp 2014

Det gröna kulturarvet - grönstruktur inom riksintresse för kulturmiljövården i Stockholms stad.

The Green Cultural Heritage – Green structure within the National Interest for Cultural Environment in Stockholm.

Författare Tove Dåderman

Handledare: Anna Jakobsson, SLU, Institutionen för Landskapsarkitektur, planering och förvaltning , Alnarp

Examinator: Ingrid Sarlöv Herlin, SLU, Institutionen för Landskapsarkitektur, planering och förvaltning , Alnarp

Biträdande examinator: Anders Larsson, SLU, Institutionen för Landskapsarkitektur, planering och förvaltning , Alnarp

Omfattning: 30 hp

Nivå och fördjupning: A2E

Kurstitel: Master Project in Landscape Architecture

Kurskod: EX0775

Ämne: Landskapsarkitektur

Program: Landskapsarkitekturprogrammet

Utgivningsort: Alnarp

Utgivningsår: 2014

Omslagsbild: Grönstruktur i Vällingby, foto: Tove Dåderman, 2014-08-09.

Elektronisk publicering: <http://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: kulturmiljö, riksintresse, grönstruktur, Stockholm, autenticitet, värdering, landskapsupplevelse, bevarande

Key words: cultural environment, national interest, green structure, Stockholm, authenticity, landscape experience, conservation

Sammandrag

Riksintresset för kulturmiljövården syftar till att så långt som möjligt skydda mot påverkan av kulturhistoriskt värdefulla miljöer. Miljöbalken, som utgör grunden för riksintresse för kulturmiljövården, hävdar att grönstrukturen inom och i närheten av tätorter särskilt bör tas i beaktning. Stockholms bebyggda ytor ökar, delvis på bekostnad av stadens grönstruktur. Utförliga strategier i Stockholm stads översiktliga planering för de riksintressanta kulturmiljöerna är något som saknas, framförallt för grönstruktur inom dessa områden. Samtidigt existerar grönstruktur i olika form som element i alla Stockholms riksintressen för kulturmiljövården. Under de första tjugo åren som riksintressena varit med i Stockholms översiktliga planering har fokus skiftat från bebyggelse till miljön som helhet.

De oklara strategierna för riksintressanta kulturmiljöer i Stockholm verkar resultera i en inkonsekvens hantering av dess grönstruktur. Fördjupade områdesstudier i Berzelii Park – en park i innerstaden från 1850-talet – och i Vällingby – bostadsområde från 1950-talet – visar hur både inställningen till riksintresset och påverkan på grönstrukturen varierar från olika projekt. På grund av detta är det svårt att få ett svar på hur hanteringen av grönstrukturen påverkar riksintressen för kulturmiljövården. Beroende på vilken bevarandeteori som tillämpas, har autenticiteten olika betydelse. Landskapsupplevelse i en kulturmiljö kan i sin tur hänga ihop med dess autenticitet.

Följande arbete har haft som mål att beskriva och dokumentera hanteringen av grönstrukturen i Stockholms riksintressanta kulturmiljöer. Ett ytterligare mål har varit att diskutera vad hanteringen av grönstruktur kan innebära för bevarande av, autenticiteten hos och landskapsupplevelsen i dessa miljöer. Syftet är att kunna bidra till arbete rörande grönstrukturen i Stockholms riksintressen för kulturmiljövården, och att få en djupare förståelse för grönstrukturen som en del av Stockholms bebyggelse- och kulturmiljö. Arbetet har en uppdelning i tre faser, där de första två faserna bygger på dokumentstudier om, och fältstudier i Stockholms riksintressen för kulturmiljövården. Fältstudierna har bland annat resulterat i en kulturhistorisk bedömning av grönstrukturen i de utvalda områdena för fördjupade studier: Berzelii Park och Vällingby. Den tredje och sista fasen baseras på en kvalitativt analyserad litteraturstudie av författare med bakgrund i bland annat geografi, bevarande och landskapsarkitektur.

Abstract

The national interest for cultural environment is aiming to, as far as possible, protect valuable cultural environments from impacts. The Swedish Environmental Code, which represents the basis for the national interest for cultural environment, is stating that green structure within and near urban areas, particularly should be taken into consideration. The built areas of Stockholm are growing, partially at the expense of the city's green structure. Extensive strategies for the cultural environments of national interest, in the comprehensive planning of Stockholm, are something that is missing. Especially the green structures of these areas are affected. At the same time, green structure, in different forms, exists as an element in all of Stockholm's national interests for cultural environment. During the first twenty years that the national interests has been a part of Stockholm's comprehensive planning, focus has changed from buildings to the overall environment.

The unclear strategies for the national interest for cultural environment in Stockholm seem to result in an inconsistent management of its green structure. Advanced area studies in Berzelii Park – a park from the 1850s – and in Vällingby – a residential area from the 1950s – shows how the attitude towards the national interest, and the impact on the green structure, varies in different projects. Because of this it is hard to get a complete answer on how the management impacts the national interests for cultural environments. Depending on what theory of conservation that is applied, authenticity has different meaning. Landscape experience in a cultural environment may in turn be connected to its authenticity.

The aim of the following writing has been to describe, and to document, the management of green structure within the cultural environments of national interest in Stockholm. Another aim has been to discuss what the management of green structure may do for its conservation, its authenticity and the landscape experience in these environments. The intention is to contribute to future work about green structure in Stockholm's national interests for cultural environment, and to get a deeper understanding of green structure as a part of Stockholm's built environment and cultural environment. The essay is divided into three phases, where the first two phases are based on document studies and field studies. The field studies have resulted in a cultural historical evaluation of the green structure in the areas of enhanced studies: Berzelii Park and Vällingby. The third phase is based on a qualitative analyzed literature study, from writers of different background like geography, conservation and landscape architecture.

”Du ska rivas och byggas på nytt, snart är hela du utbytt.
Du ska rivas och byggas upp igen.”¹

---

¹ Utdrag ur texten till låten ”Stockholm”, inspelad av artisten Kenta, utgiven 1981 på albumet ”Kan de va’ fel på systemet?” WEA-Metronome.

Förord

Jag tillägnar detta arbete till staden jag älskar och är uppvuxen i; Stockholm. Den överväldigande grönskan som finns i den här staden har betytt mycket för min kärlek till landskapsarkitekturen.

Att genomföra denna studie har inte alltid varit en dans på rosor. Såhär i efterhand har jag insett att området inte varit särskilt utforskat, om än alls. För att försöka få en helhetsbild har jag därför behövt söka mig till en mängd olika källor, för att få olika pusselbitar att passa ihop.

För genomförandet av detta arbete vill jag tacka min handledare Anna Jakobsson, som har stått ut med mig och mina eviga frågor, och alltid lett mig på rätt väg. Jag vill även tacka Anna för att ha närt mitt intresse för det kulturhistoriska perspektivet på landskapsarkitektur under hela min utbildning på SLU.

Jag vill också tacka Emy Lanemo och Daniel Nilsson på Riksantikvarieämbetet, som har hjälpt mig komma vidare med arbetet när jag stött på hinder. De har gett mig en god grund att stå på i riksintressefrågor, och har redan sedan dag ett gett mig råd och stöd.

Innehåll

INLEDNING	3
BAKGRUND	3
MÅL OCH SYFTE	4
GRUNDLÄGGANDE BEGREPP	4
<i>Grönstruktur, grönområden och gröna element</i>	4
<i>Översiktsplan</i>	5
<i>Detaljplan</i>	5
<i>Förkortningar som används i arbetet</i>	6
METOD OCH MATERIAL	6
<i>Fas 1: Bakgrundsstudie och beskrivning av Stockholms RKMV</i>	6
<i>Fas 2: Fördjupade områdesstudier</i>	7
<i>Fas 3: Analys och diskussion av resultaten</i>	8
<i>Avgränsningar</i>	8
GRÖNSTRUKTUR OCH RKMV I STOCKHOLMS ÖVERSIKTLIGA PLANERING	9
ÖP 2010: PROMENADSTADEN	9
STOCKHOLMS GRÖNPLAN: DEN GRÖNA PROMENADSTADEN (2013)	9
PRESENTATION: STOCKHOLMS RKMV OCH DERAS GRÖNSTRUKTUR	10
STOCKHOLMS INNERSTAD: ESPLANADERNA	10
STOCKHOLMS INNERSTAD: INNERSTADENS KOLONITRÄDGÅRDAR	12
STOCKHOLMS INNERSTAD: BERZELII PARK	13
GAMLA ENSKEDE	14
GRÖNDAL	16
L.M. ERICSSONS TELEFONFABRIK OCH LM-STADEN I	18
MIDSOMMARKRANSEN	18
PUNGPINAN I SKARPNÄCK OCH OLOVSLUND I BROMMA	20
SKOGSKYRKOGRÅRDEN	22
ÅRSTA CENTRUM	24
NORRA ÄNGBY	25
SÖDRA ÄNGBY	27
VÄLLINGBY – RÄCKSTA	28
ÅLSTENSGATAN	30
STOCKHOLMS HANTERING AV GRÖNSTRUKTUREN I DEN ÖVERSIKTLIGA PLANERINGEN AV RKMV	32
UPPRUSTNINGEN AV BERZELII PARK	33
BAKGRUND TILL UPPRUSTNINGEN	33
GENOMFÖRANDET	34
BESKRIVNING AV BERZELII PARK	35
<i>Historia</i>	35
<i>Berzelii park och dess gröna element</i>	35
KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV BERZELII PARK	40
DISKUSSION KRING HANTERINGEN AV BERZELII PARK	41
NYBYGGNATION OCH DETALJPLANEÄNDRING AV KVARTERET STÄMPELFÄRGEN 3 OCH 4 SAMT KVARTERET KORTHÅLLAREN 5 M.M. I VÄLLINGBY	43
BAKGRUND TILL DETALJPLANEÄNDRING	43
PLAN OCH GENOMFÖRANDE	44
BESKRIVNING AV STÄMPELFÄRGEN OCH KORTHÅLLAREN, SAMT OMGIVNINGAR	46
<i>Historia</i>	46
<i>Grönstruktur och omgivningar kring Korthållaren och Stämpelfärgen</i>	47
KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV GRÖNSTRUKTUREN I KVARTERET STÄMPELFÄRGEN SAMT KVARTERET KORTHÅLLAREN	51
DISKUSSION KRING HANTERINGEN AV VÄLLINGBYS GRÖNSTRUKTUR	52

DISKUSSION	55
<i>Stockholms hantering av grönstrukturen inom RKMV.....</i>	<i>55</i>
<i>Bevarande och autenticitet.....</i>	<i>56</i>
<i>Landskapsupplevelse som läsbarhet .....</i>	<i>57</i>
<i>Helhetsperspektivet.....</i>	<i>59</i>
SLUTSATSER OCH AVSLUTANDE REFLEKTIONER.....	61
<i>Hur har grönstrukturen i Stockholms RKMV hanterats? .....</i>	<i>61</i>
<i>Vad innebär hanteringen av grönstrukturen för landskapsupplevelse i, autenticiteten hos och bevarandet av riksintressena? .....</i>	<i>62</i>
<i>Hur målet har uppnåtts.....</i>	<i>63</i>
VIDARE FORSKNING	64
REFERENSER	65
TRYCKTA KÄLLOR	65
OTRYCKTA KÄLLOR	65
<i>Elektroniska källor .....</i>	<i>66</i>

Inledning

Bakgrund

”Mark- och vattenområden samt fysisk miljö i övrigt som har betydelse från allmän synpunkt på grund av deras naturvärden eller kulturvärden eller med hänsyn till friluftslivet skall så långt möjligt skyddas mot åtgärder som kan påtagligt skada natur- eller kulturmiljön. Behovet av grönområden i tätorter och i närheten av tätorter skall särskilt beaktas.”²

Så lyder första stycket i tredje kapitlet, § 6 i Miljöbalken, vilket utgör grunden för hanteringen av riksintresse för kulturmiljövård (RKMV) i Sverige. I Stockholms stad utgör tolv områden³ RKMV, varav ett främst består av grönstruktur utan bebyggelse, och det är Skogskyrkogården. Övriga områden är både bebyggda och bebodda, samt varierar i både storlek och ålder, från medeltid till 1950-tal.⁴

Riksintressen som omfattas av miljöbalken är, utöver RKMV, även riksintresse för naturvård samt riksintresse för friluftsliv, vilka även de kan bestå av grönstruktur (vegetation och vegetationsområden, se begreppsdefinition nedan). I Stockholms stad är det dock endast ett område som utgör riksintresse för naturvård, och riksintresse för friluftsliv är inte representerat i kommunen.⁵ Stockholms mark var bebyggd till 45 procent år 2009, och trenden visar på en fortsatt ökning framöver⁶. Grönska i staden är av stor vikt som en del av ett hållbart samhälle, och förutom de rent ekologiska vinsterna, kan grönstrukturen också påvisa bebyggelsens historia⁷. Med tanke på Stockholms höga byggtäck, kan därför grönstruktur inom RKMV bli särskilt värdefull när staden utvecklas i framtiden.

I Stockholms översiktsplan från 2010 – *Promenadstaden*, utpekas som tidigare nämnts, tolv RKMV. Av de elva bebyggda och bebodda områdena syftar motiveringarna för riksintresse främst till de historiska värden som återfinns i byggnadsstrukturen. Till viss del nämns också grönstrukturen, men endast i enstaka fall, som exempelvis Gröndal, går beskrivningen av typen av grönska mer in på detaljnivå.⁸ Med detta arbete vill jag uppmärksamma och undersöka grönstrukturen i Stockholms RKMV, men också försöka förstå vilken ställning grönskan har som en del av kulturmiljövården, genom att diskutera frågorna:

---

² Miljöbalken, (SFS 1998:808) kap 3 § 6.

³ Stockholms innerstad, Gamla Enskede, Gröndal, L.M. Ericssons telefonfabrik och LM-staden i Midsommarkransen, Pungpinan i Skarpnäck, Skogskyrkogården, Årsta Torg, Norra Ängby, Södra Ängby, Olovslund, Vällingby – Råcksta, Ålstensgatan.

⁴ Stockholms stad, *Promenadstaden: Översiktsplan för Stockholm* – Bilaga, [online] 2014-02-03.

⁵ Stockholms stad, *Promenadstaden: Översiktsplan för Stockholm* – Bilaga, [online] 2014-02-03.

⁶ Stockholms stads hemsida, *Markanvändning* [online] 2014-02-03.

⁷ Boverkets hemsida, *Grönstruktur är allt från parker till vild natur* [online] 2014-02-03.

⁸ Stockholms stad, *Promenadstaden: Översiktsplan för Stockholm* – Bilaga, [online] 2014-02-03.

- Hur har grönstrukturen i Stockholms RKMV hanterats?
- Vad innebär hanteringen av grönstrukturen för landskapsupplevelse i, autenticiteten hos och bevarandet av riksintressena?

Mål och syfte

Målet med detta arbete är att beskriva och dokumentera hanteringen av grönstrukturen i Stockholms riksintressanta kulturmiljöer, och att diskutera vad hanteringen av grönstrukturen inom RKMV kan innebära för dess bevarande, autenticitet och landskapsupplevelse. Arbetet görs delvis i samarbete med Riksantikvarieämbetet (RAÄ), vars två år långa projekt med att ta fram en vägledning för RKMV har skickats ut på remiss i början av 2014⁹. Syftet med detta examensarbete är att kunna bidra till arbetet rörande grönstrukturen i Stockholms RKMV, och att få en djupare förståelse för grönstrukturen som en del av Stockholms bebyggelse- och kulturmiljö.

Grundläggande begrepp

Grönstruktur, grönområden och gröna element

Eftersom grönstruktur är ett begrepp som nämns redan i titeln till detta arbete, och därefter genomgående används, är det av betydelse att definiera termen. På Boverkets hemsida går att läsa följande:

”Grönområdena i städer och tätorter hänger samman, och bildar en helhet – en grön struktur – oberoende av vem som äger eller förvaltar marken. Allt från den välansade parken eller trädgården till den vilda naturen innefattas i det som i planerings-sammanhang kallas grönstruktur.”¹⁰

Boverkets förklaring till begreppet grönstruktur är inte nödvändigtvis felaktig, men inte heller fördjupad. Karl Lövré diskuterar grönstrukturbegreppet i sin doktorsavhandling *Det gröna som identitetsskapande stadsbyggnadselement – objekt, koncept och struktur* - från 2003. Lövré menar att grönstruktur utgör sammanhanget och relationerna mellan gröna objekt och områden, och är således ”inte ett objekt som består av mer eller mindre sammanbundna delar”.¹¹

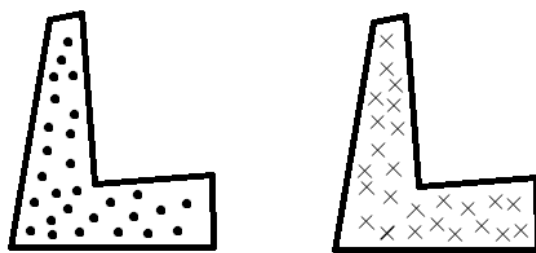
Lövré tar även upp begreppet element, och hur struktur och element tillsammans bildar ett samband. En struktur kan exempelvis bestå av olika element, och ett element kan å andra sidan bilda olika typer av strukturer.¹²

⁹ Riksantikvarieämbetets hemsida, *Riksintressen*, [online] 2014-02-03.

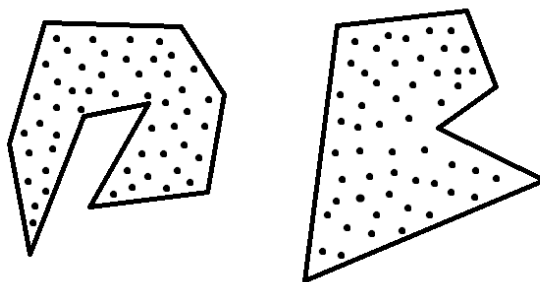
¹⁰ Boverkets hemsida, Grönstruktur är allt från parker till vild natur, [online] 2014-03-23.

¹¹ Lövré, 2003, sid. 17 [online] 2014-03-23.

¹² Lövré, 2003, sid. 23 [online] 2014-03-23.

Figur 1. Samma struktur (L-form), olika element (prickar och kryss). Illustration: Tove Dåderman

Figur 2. Samma element, olika struktur. Illustration: Tove Dåderman

För detta arbete kommer grönstruktur att definieras enligt principen att olika gröna element, så som exempelvis enskilda träd eller buskage, bildar en sammanhängande grönstruktur. Grönstruktur kan vara både planerad som ett grönt koncept eller en del av avsiktligt eller oavsiktligt överblivet grönt område. Som grönstruktur betraktat, kommer även specifika benämningar på vegetation (exempelvis träd, buskar, perenner) att användas, liksom benämningar på specifika typer av grönstrukturer (exempelvis park, trädgård, natur).

Översiktsplan

En översiktsplan (ÖP) är ett obligatoriskt dokument som alla Sveriges kommuner ska ha enligt Plan- och Bygglagen (PBL). I den redovisar kommunen för den byggda miljöns användning, utveckling och bevarande, liksom mark- och vattenanvändning, och hur kommunen avser tillgodose miljö kvalitetsnormer och riksintressen. Översiktsplanen är vägledande, men inte juridiskt bindande. Fördjupningar av översiktsplanen inom vissa områden kan göras av kommunen.¹³ En sådan fördjupning kan exempelvis vara en grönplan, som fördjupar sig i kommunens grönstruktur.

Detaljplan

En detaljplan upprättas av kommunen och talar om vad som får och vad som inte får göras på ett visst mark- eller vattenområde. Det är en juridiskt bindande handling som berättar om hur planområdet får användas och hur bebyggelsen ska se ut.¹⁴

¹³ Boverkets hemsida, *Översiktsplanering* [online] 2014-08-15.

¹⁴ Boverkets hemsida, *Detaljplanering* [online] 2014-08-15.

Förkortningar som används i arbetet

DP = Detaljplan

RAÄ = Riksantikvarieämbetet

RKMV = Riksintresse för kulturmiljövården

ÖP = Översiktsplan

Metod och material

Arbetet baseras i sin helhet på dokument-, litteratur- och fältstudier. Vad gäller de tidslager som undersökts i arbetet är huvudsakligen tre perioder analyserade; den tid som området anlades, den tid när området blev RKMV och området i nutid. I diskussionen om hur hanteringen av grönstruktur påverkar RKMV i frågor om landskapsupplevelse, autenticitet och bevarande, analyseras resultaten utifrån litteratur som behandlar dessa ämnen. All tolkning av det studerade materialet har gjorts utifrån en landskapsarkitekts perspektiv.

Genomförandet av arbetet har uppdelats i tre faser, där de första två faserna har gått ut på att svara på frågan hur grönstrukturen har hanterats som en del av riksintresse för kulturmiljövården i Stockholm. I den första fasen undersöktes hanteringen av grönstrukturen inom RKMV utifrån den översiktliga planeringen, medan den andra fasen undersökte hanteringen i två specifika RKMV. I den tredje fasen diskuteras vad hanteringen av grönstrukturen innebär för landskapsupplevelse i, autenticitet hos och bevarandet av Stockholms RKMV.

Fas 1: Bakgrundsstudie och beskrivning av Stockholms RKMV

I den första fasen har Stockholms översiktliga planering kring RKMV och dess grönstruktur studerats, liksom hur de berörda miljöerna blivit beskrivna i olika styrdokument. En stor källa till fakta om Stockholms RKMV från den tid de blev riksintresse är boken *Tidernas Stockholm – kulturmiljöer av riksintresse* som gavs ut av Stockholms stadsmuseum år 1990 i samband med införandet av riksintressemiljöer i Stockholms Översiktsplan 1990¹⁵. Kompletterande material till studien är kartor, fotografier och ritningar, som till stor utsträckning kommer från internetsidan *Stockholmskällan* – en arkivdatabas som drivs av Stockholms stad¹⁶.

För insikt i hur Stockholms stad arbetar med riksintressen och grönstruktur översiktligt i kommunen, har Stockholms ÖP från 2010 - *Promenadstaden* - och Stockholms Grönplan - *Den gröna promenadstaden* – granskats i hur RKMV benämns och vilka visioner som finns för dem. Grönplanen godkändes av Stadsbyggnadsnämnden i december 2013, och väntar i skrivande stund på att bli antagen av kommunfullmäktige¹⁷. För arbetet har därför utställningsmaterialet granskats, och inte den antagna versionen.

---

¹⁵ Stockholms stadsmuseum, 1990, sid. 11.

¹⁶ Stockholmskällans hemsida, *Om Stockholmskällan*, [online] 2014-09-05.

¹⁷ Stockholms stad, *Den gröna promenadstaden*, [online] 2014-03-23.

Fas 2: Fördjupade områdesstudier

Fördjupade studier och analyser för de riksintressanta områdena Berzelii Park och Vällingby har genomförts, med målet att få mer detaljerade exempel på hur grönstrukturen har hanterats som ett RKMV inom ramen för specifika projekt. Tillgångarna till källmaterialet har fått styra urvalet av de studerade områdena, liksom det faktum att de valda områdena representerar olika typer av grönstruktur och olika typer av bevarandeprojekt. Den fördjupade områdesstudien för Berzelii Park behandlar den senaste upprustningen av parken som genomfördes 2012, och hur parken i och med detta har utvecklats. Den fördjupade områdesstudien för Vällingby behandlar två nya detaljplaner och undersöker vilken inverkan de har på berörd grönstruktur.

Det mesta materialet för de fördjupade områdesstudierna har tillhandahållits genom att studera kommunala handlingar för de olika projekten. På områdena har även fältstudier utförts, av vilka nulägesbeskrivningarna av områdenas grönstruktur baseras på.

I samband med dokument- och fältstudierna har kulturhistoriska värderingar av grönstrukturen inom de fördjupade områdesstudierna gjorts enligt en metod som föreslagits av Stockholms stadsmuseum 2010. De utförde pilotstudien: *Kulturhistorisk bedömning av parker och grönområden – en metodutveckling* 2010-2011, med målet att utarbeta en metod för kulturhistorisk bedömning av grönområden och parker. Metoden är en variant av RAÄ:s kulturhistoriska värdering av bebyggelse¹⁸, och har valts till detta arbete just för att den är specifikt inriktad på det kulturhistoriska perspektivet av grönstruktur.

De ekologiska och sociala aspekterna har, i de underlag som pilotstudien undersökt, varit vanligen förekommen i tidigare bedömning av grönstruktur¹⁹, tillsammans med de kulturhistoriska aspekterna. Avsikten med Stadsmuseets pilotstudie var dock att specifikt rikta in sig på kulturhistorisk bedömning av grönstruktur, och frånsär därför avsiktligt andra bedömningsaspekter så som sociala och ekologiska aspekter av grönstrukturen.

Metoden innefattar delvärdekategorierna: markhistoria, samhällshistoria, parkarkitektur, kontinuitet, tradition, personhistoria, symbol och med förstärkande delvärdekategorier: autenticitet, pedagogiskt värde, sällsynthet, representativitet och upplevelse.²⁰ Stockholms stadsmuseum påpekar dock att de olika delvärdena inte ska tvingas på det undersökta området²¹. Alla delvärden som Stockholms Stadsmuseum föreslår är inte representerade i de studerade områdena. Det betyder dock inte att de delvärden som inte finns med som rubrik med säkerhet inte existerar, bara att de inte har observerats i det specifika området inom ramen för det här arbetet.

Stockholms stadsmuseums metod för den kulturhistoriska värderingen av grönstruktur är ännu under utveckling, och bör enligt dem själva därför prö-

---

¹⁸ Stockholms stadsmuseum, 2011, *Kulturhistorisk bedömning av grönområden*, sid. 10 [online] 2014-03-23.

¹⁹ Stockholms stadsmuseum, 2011, *Kulturhistorisk bedömning av grönområden*, sid. 10 [online] 2014-03-23.

²⁰ Stockholms stadsmuseum, 2011, *Kulturhistorisk bedömning av grönområden*, [online] 2014-03-23.

²¹ Stockholms stadsmuseum, 2011, *Kulturhistorisk bedömning av grönområden*, sid. 9-10 [online] 2014-03-23.

vas och vidareutvecklas²². För en korrekt bedömning av resultaten är det också fördelaktigt om flera sakkunniga personer är inblandade i värderingen, då olika kompetenser kan behövas²³. Detta arbete är dock utfört av endast en person, med landskapsarkitektur som främsta kompetens. Det är således troligt att personliga erfarenheter kan färga det slutgiltiga resultatet, vilket är viktigt att ha i åtanke.

Fas 3: Analys och diskussion av resultaten

I arbetets tredje fas har de resultat som dokument- och fältstudierna givit, diskuterats via en studie av litteratur som behandlar ämnena landskapsupplevelse, autenticitet och bevarande. Litteraturen har analyserats kvalitativt utifrån ett induktivt angreppssätt till frågan vad hanteringen av grönsstrukturen innebär för landskapsupplevelse i, autenticiteten hos och bevarandet av riksintressena. Ett induktivt angreppssätt kan förklaras med att materialet får leda vägen för metoden, med syftet att få en helhetsförståelse för ämnet²⁴. Ett induktivt angreppssätt kan vara riskfyllt i den bemärkelsen att omfattningen av kvalitativ information är knutet till specifika omständigheter som tidpunkt, situationer och människor²⁵. För att få en bred grund till diskussionen, har författare med olika bakgrund och med olika tyngdpunkter i ämnen använts. Följande litteratur är analyserad för Fas 3:

The Heritage Crusade and the Spoils of History, skriven av David Lowenthal, professor i geografi vid University College London. Boken undersöker samhällets strävan efter ett kulturarv, och vilka konsekvenser som denna strävan får.

The Language of Landscape, skriven av Ann Whiston Spirn, professor i landskapsarkitektur och planering vid Massachusetts Institute of Technology. Spirn skriver om landskap utifrån hur och vad de kan förmedla i förhållande till dess utformning och estetik.

Contemporary Theory of Conservation, skriven av Salvador Muños Viñas, professor vid avdelningen för bevarande vid Universidad Politécnica de Valencia. Publikationens ämne är bevarandeteori, och har den har utvecklats i modern tid.

Som kompletterande litteratur har arbetet även refererat till James Corners artikel *Representation and Landscape*, samt Karl Lövvies doktorsavhandling *Det gröna som identitetsskapande stadsbyggnadselement – objekt, koncept och struktur*.

Avgränsningar

Eftersom RKMV för Stockholms innerstad är ett stort och komplext område har endast utvalda delar med olika typer av grönsstruktur undersökts närmare och de är: Esplanaderna (Valhallavägen, Karlavägen, Narvavägen och Strandvägen), Innerstadens koloniträdgårdar samt Berzelii Park.

---

²² Stockholms stadsmuseum, 2011, *Kulturhistorisk bedömning av grönområden*, sid. 28, [online] 2014-03-23.

²³ Stockholms stadsmuseum, 2011, *Kulturhistorisk bedömning av grönområden*, sid. 7, [online] 2014-03-23.

²⁴ Larsen, 2007, sid. 22-23.

²⁵ Davidsson och Patel, 2011, sid. 120.

Grönstruktur och RKMV i Stockholms översiktliga planarbete

ÖP 2010: Promenadstaden

Den gällande översiktsplanen för Stockholm - *Promenadstaden*, innehåller en bilaga som redovisar de olika riksintressena, där även RKMV ingår. Om stadens kulturmiljöer står det ”Att förvalta Stockholms kulturhistoriska värden är en central del i planering för stadens utveckling”²⁶. Översiktsplanen beskriver också Stockholms inriktning att förtäta staden inom befintlig bebyggelse - som att det måste göras med noggranna övervägningar mellan olika intressen, men att det av erfarenhet är möjligt att göra moderna tillägg utan att förlora de primära karaktärsdragen.²⁷

Som planeringsinriktning gällande Stockholms kulturmiljöer står det i översiktsplanen att ett utvecklat samarbete mellan statliga myndigheter och förvaltningar ska tillgodose RKMV samt en fortsatt utveckling och bevarande av stadens kulturmiljöer.²⁸

I granskningsyttrande till översiktsplanen (2009-09-28) anser länsstyrelsen att *Promenadstaden* inte är tillräckligt tydlig i hur byggnadsordningen och andra kulturhistoriska underlags ställning ser ut i den framtida planeringen. Länsstyrelsen påpekar att översiktsplanen inte innehåller någon analys eller ställningstagande kring konflikter som kan uppstå vid RKMV och andra intressen, och att stadens förhållningssätt till de kulturhistoriska värdena bör vidareutvecklas.²⁹

Stockholms Grönplan: Den gröna promenadstaden (2013)

Enligt *Den gröna promenadstaden* så har mellan 1,5-2 % av stadens grönområden bebyggt under de senaste 15 åren. Den grönstruktur som utgör park- och naturmark kommer fortsättningsvis att bebyggas, samtidigt som befintliga grönområden ska utvecklas och nya gröna kvaliteter skapas.³⁰

I grönplanen noterar kommunen att flera grönområden ligger inom områden som är av riksintresse för kulturmiljövården. I grönplanen står också att kommunen behöver fortsatt utveckling i den kommande översiktsplaneringen för hur Stockholm ska tillgodose RKMV.³¹

---

²⁶ Stockholms stad, *Promenadstaden: Översiktsplan för Stockholm*, sid. 26. [online] 2014-08-10.

²⁷ Stockholms stad, *Promenadstaden: Översiktsplan för Stockholm*, sid. 26. [online] 2014-08-10.

²⁸ Stockholms stad, *Promenadstaden: Översiktsplan för Stockholm*, sid. 27. [online] 2014-08-10.

²⁹ Stockholms stad, *Promenadstaden: Översiktsplan för Stockholm*, sid. 86. [online] 2014-08-10.

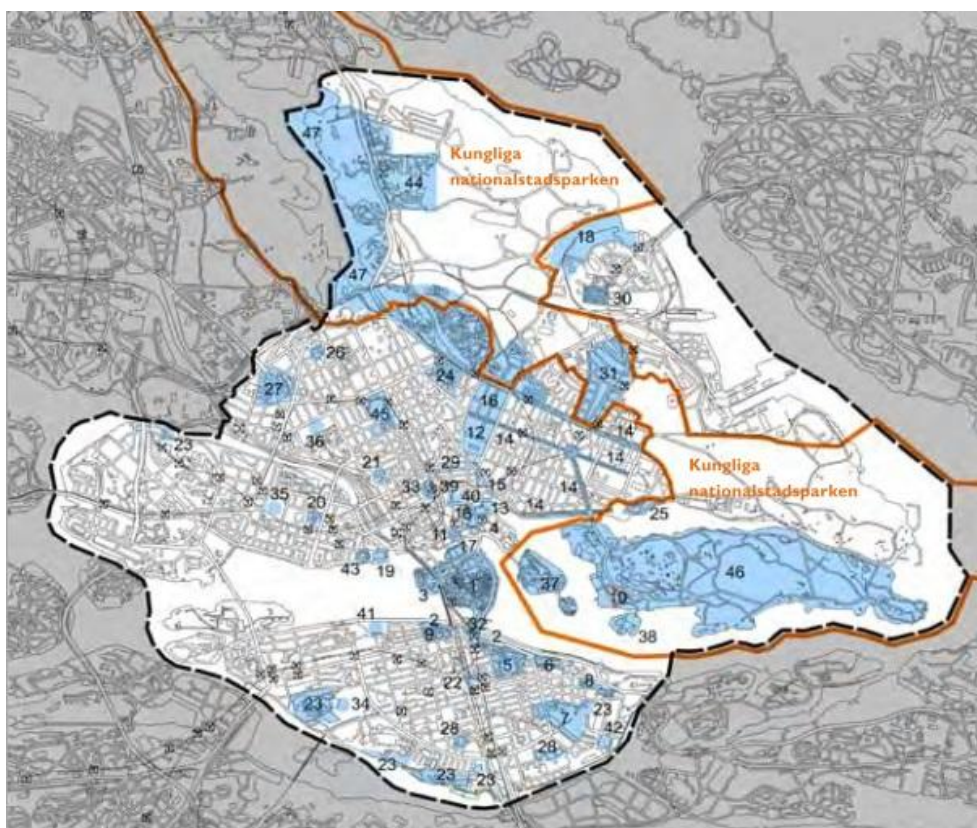
³⁰ Stockholms stad, *Den gröna promenadstaden*, sid. 5. [online] 2014-03-23.

³¹ Stockholms stad, *Den gröna promenadstaden*, sid. 10. [online] 2014-03-23.

Länsstyrelsens granskningsgjuttrande konstaterar att grönplanen inte ger närmare vägledning för hur de kulturhistoriska värdena för parkmiljöer inom RKMV avses i kommande planering.³²

Presentation: Stockholms RKMV och deras grönstruktur

Följande avsnitt beskriver kort de riksintressanta kulturmiljöerna i Stockholm utifrån hur de har blivit beskrivna i kommunens översiktliga planering från 1990 till idag. All bakgrundsinformation om områdena är taget från Stadsmuseets bok *Tidernas Stockholm* och från Stockholms ÖP 2010: *Promenadstaden*. Ett särskilt fokus har lagts på att se hur grönstrukturen inom dessa områden blivit uppmärksammat.

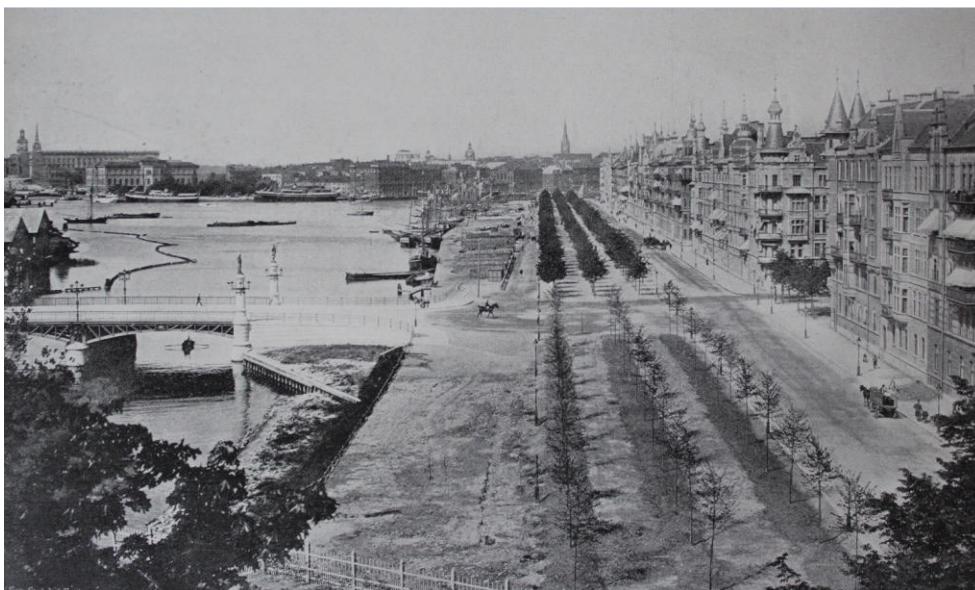
Figur 3. Innerstadens riksintresse för kulturmiljövärden. 13. Berzelii Park. 14. Esplanaderna. 23. Innerstadens koloniträdgårdar. Karta ur Stockholms stad, *Promenadstaden: Översiktsplan för Stockholm – Bilaga*, [online] 2014-02-03.

Stockholms innerstad: Esplanaderna

Esplanaderna består av Strandvägen, Narvavägen, Karlavägen och Valhallavägen. De var i Albert Lindhagens stadsplan från 1866 ämnade att främja framkomligheten i Stockholms nya stadsdelar. År 1875 planterades paradgatan Strandvägen med tre rader lindar, och användes därefter som promenadstråk och ridväg. Karlavägens planteringar anlades mellan 1883 och 1890 med mittfältet kantat av lindar samt runda och rektangulära parkrabatter.

³² Länsstyrelsen Stockholm, *Granskningsgjuttrande Dnr 2010-05924-31* [online] 2014-08-15.

Vallhallavägen planterades med lindar och gräsmattor år 1888, och var ursprungligen avsedd att utgöra stadens gräns norrut. 1892 planterades Narvavägens mitt med rader av lindar som skuggade ett promenadstråk.³³

Figur 4. Strandvägen västerut med Djurgårdsbron till vänster i bild, 1899, okänd fotograf, [online] tillgänglig via: <http://www.stockholmskallan.se/Soksida/Post/?nid=28938> [2014-09-05].

Motivering till riksintresset 1990:

”Vallhallavägen, Narvavägen, Karlavägen och Strandvägen, till sin utformning välbevarade, är utomordentliga exempel på hur esplanadsystemet förverkligats i Stockholm. Esplanaderna bildar värdefulla stadsrum och utgör storstadens paradgator genom de inramande monumentala bostadspalatsen från 1880- och 90-talen.”³⁴

Motivering till riksintresset 2010:

Det finns ingen uttalad motivering för riksintresset Esplanaderna i Stockholms översiktsplan från 2010.

Kommentar

Esplanaderna är tydliga grönstrukturer i form av trädplanteringar som binder samman staden. Vegetationen är relativt väl dokumenterat, men lyftes inte upp som motivering år 1990. Trots att Esplanaderna i sig är en grönstruktur, är det inte de gröna kvaliteterna som lyfts fram i motiveringen.

³³ Stockholms stadsmuseum, 1990, sid 52.

³⁴ Stockholms stadsmuseum, 1990, sid 52.

Stockholms innerstad: Innerstadens koloniträdgårdar

Anna Lindhagen grundade Föreningen Koloniträdgårdar år 1906 med syftet att Stockholmare skulle ha möjlighet till odling och rekreation på egen täppa. De första koloniområdena bildades vid Eriksdalslunden och i Barnängsområdet. Fram till 1918 utökades områdena, och ytterligare koloniområden tillkom i Årstalunden, Tantolunden och Stadshagen. Enligt Stockholms stadsmuseums bok; *Tidernas Stockholm* från 1990, så är Eriksdalslunden, Årstalunden och Tantolunden de bäst bevarade koloniområdena.³⁵

Figur 5. "Barnängen 1915" Fotograf: okänd. Av Gatu- och fastighetskontoret Stockholm - Nordiska museet. Licensierad under Public domain via Wikimedia Commons [online] tillgänglig via:

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Barn%C3%A4ngen_1915.jpg#mediaviewer/Fil:Barn%C3%A4ngen_1915.jpg [2014-08-07].

Motivering till riksintresset 1990:

”Koloniområdena vittnar om myndigheternas ambition i början av 1900-talet att för mindre bemedlade stadsinvånare möjliggöra trädgårds- och husbehovsodling på egen täppa”³⁶

Motivering till riksintresset 2010:

Det finns ingen uttalad motivering för riksintresset Innerstadens koloniträdgårdar i Stockholms översiktsplan från 2010.

Kommentar

Både i beskrivningarna av innerstadens koloniträdgårdar, liksom i motiveringen från 1990 är det framförallt de sociala aspekterna och idén bakom koloniträdgårdar som anses vara av kulturhistoriskt värde. En anledning till att

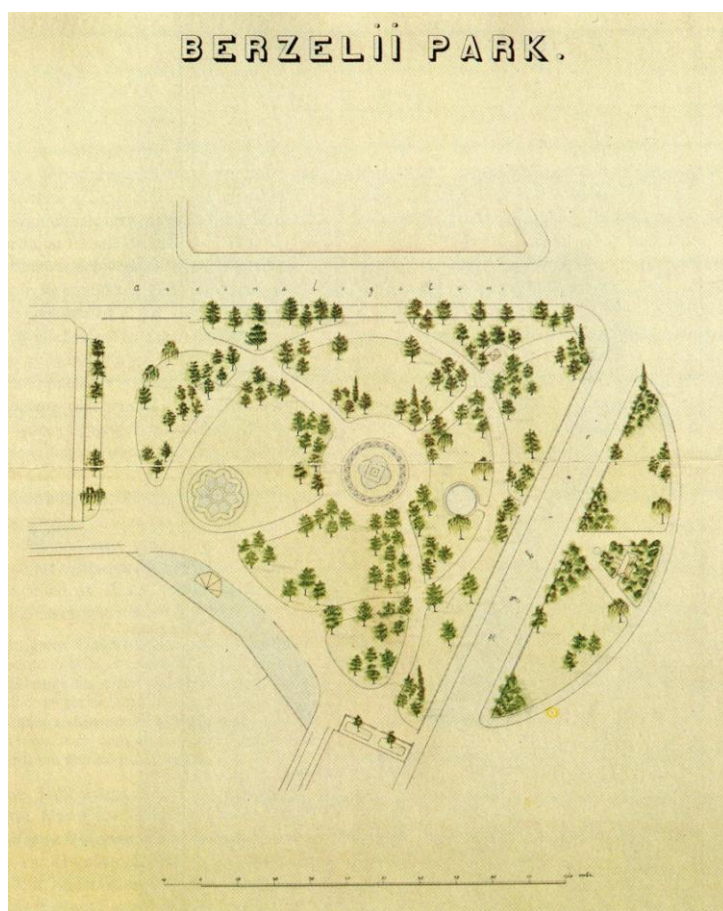
³⁵ Stockholms stadsmuseum, 1990, sid 66.

³⁶ Stockholms stadsmuseum, 1990, sid 66.

grönstrukturen inte är närmre beskriven beror förmodligen på att vegetationen varierar utifrån brukaren av jorden. Samtidigt så har det funnits regler och råd för hur koloniträdgårdarna skall anläggas, vilket Anna Lindhagen berättade om i skriften *Koloniträdgårdar och planterade gårdar* år 1916. I skriften diskuterar Lindhagen bland annat vad som bör planteras, och just trädgården som rekreation, och inte enbart grönsaksodling är något som poängteras. Perenner och sommarblommor är något som enligt Lindhagen ska förekomma.³⁷ Med tanke på att grönstrukturen är en så pass viktig komponent för koloniträdgårdarna i innerstaden, går det att ifrågasätta att det överhuvudtaget inte nämns i motiveringen, och väldigt knappt i beskrivningen.

Stockholms innerstad: Berzelii Park

Figur 6. Ritning av Berzelii Park från 1850-talet, av Knut Forsberg [online] tillgänglig via: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Berzelii_park_ritning_1850-tal.jpg [2014-08-03] {{PD-1923}}.

Berzelii Park anlades i samband med en landutfyllnad vid Nybroviken vid mitten av 1800-talet. Parken utformades av trädgårdsarkitekt Knut Forsberg, och invigdes 1853. Den ursprungliga utformningen, med grupper av träd och ett gångsystem, behölls till år 1939. Därefter minskades gräsyterna och en ny damm anlades framför Berns, tillsammans med en friluftsservering. Ända sedan uppförandet har Berzelii Park varit en samlingspunkt för nöjen och folkliv, inte minst för dess närhet till Berns Salonger och Chinateatern.³⁸

³⁷ Lindhagen, 1916, sid. 14-32 [online] 2014-09-01.

³⁸ Stockholms stadsmuseum, 1990, sid 50.

Motivering till riksintresset 1990:

”Berzelii Park är Stockholms första park som medvetet anlagts för att förbättra stadens fysiska miljö. Den har bevarat sin prägel från 1800-talets mitt.”³⁹

Motivering till riksintresset 2010:

Det finns ingen uttalad motivering för riksintresset Berzelii Park i Stockholms översiktsplan från 2010.

Kommentar

Berzelii Parks motivering från 1990 grundar sig bland annat i att den bevarat sin prägel från 1800-talets mitt. Samtidigt har parken genomgått förändringar under 1900-talet, vilket gör att denna del av motiveringen skulle kunna ifrågasättas. I övrigt så benämner motiveringen det faktum att det rör sig om en typ av grönstruktur - park, även om de sociala perspektiven av parken snarare än parkarkitekturen tas upp.

Gamla Enskede

Figur 7. Karta ur Stockholms stad, *Promenadstaden: Översiktsplan för Stockholm – Bilaga*, [online] 2014-02-03.

Stadsplanen för Gamla Enskede upprättades år 1907 av dåvarande stadsingenjörskontoret, och revideras samma år av arkitekt P O Hallman. Syftet med området var att låta arbetare uppföra egnahem, som ett alternativ till den trångbodda innerstaden. Förebilderna för Gamla Enskede var framförallt de engelska trädgårdsstäderna, och i stadsplanen reserverades områdets höjder för parker.⁴⁰ Gamla Enskede kom att bli Stockholms första trädgårdsstad, och stadsplanen innefattade, förutom en terränganpassad bebyggelse, små centrum och mötesplatser med olika typer av offentliga byggnader och parker.⁴¹

³⁹ Stockholms stadsmuseum, 1990, sid 50.

⁴⁰ Stockholms stadsmuseum, 1990, sid 68.

⁴¹ Stockholms stad, *Promenadstaden: Översiktsplan för Stockholm – Bilaga*, [online] 2014-02-03.

Figur 8. Margaretavägen Enskede 1910, fotograf: okänd [online] tillgänglig via: http://www.stockholmskallan.se/ContentFiles/SSA/0566B_Kommunstyrelsen_Stadskansliet/Bilder/SE_SSA_0566B_Enskede_Margaretavagen_1910.jpg [2014-09-05].

Motivering till riksintresset 1990:

”Gamla Enskede utformades som Stockholms första trädgårdsstad efter internationella förebilder. Markförvärvet av Enskede Gård var tillika stadens första och största bostadssociala satsning. Området blev också det första med kommunalt planerad egnaheimsbebyggelse och tomter som uppläts med tomträtt. Trädgårdsstadens äldre karaktär har bevarats väl.”⁴²

Motivering till riksintresset 2010:

”Egnaheismiljö som speglar det tidiga 1900-talets trädgårdsstadsideal efter internationella förebilder, och en föregångare på det bostadssociala området med landets första radhus.”⁴³

Kommentar

Gamla Enskede som trädgårdsstad är något som lyfts fram både i motiveringen från 1990 liksom den från 2010. I den senare motiveringen så är det dock stadsbyggnadsidealet som trädgårdsstaden representerar som står i fokus, medan den första motiveringen talar om vad som existerar i området,

⁴² Stockholms stadsmuseum, 1999, sid 68.

⁴³ Stockholms stad, *Promenadstaden: Översiktsplan för Stockholm – Bilaga*, [online] 2014-02-03.

liksom vilken karaktär Gamla Enskede har. Vad en trädgårdsstad innebär i sin fysiska gestaltning är dock inget som nämns i motiveringarna.

Gröndal

Figur 9. Karta över Gröndal, ur Stockholms stad, *Promenadstaden: Översiktsplan för Stockholm – Bilaga*, [online] 2014-02-03.

RKMV för Gröndal omfattar två kvarter från olika tidsepoker. Det ena är kvarteret Taljan samt blocket i norra Gröndal som är de enda kvarvarande resterna från de arbetarbostäder som uppfördes i anslutning till Liljeholmens industriområde i början av 1900-talet. Dessa arbetsbostäder, i form av hyresvillor, byggdes med tillhörande uthus och trädgårdsland. Under 1980-talet rustades husen upp.⁴⁴ Villornas läge anses av Stockholms stad vara dominerande i stadsdelen, med lummiga trädgårdar som innefattar fruktträd och trädgårdsland.⁴⁵

Det andra uttrycket för RKMV i Gröndal består av stjärnhusen i kvarteret Akterspegeln samt terrashuset och punkthuset i kvarteret Galjonsbilden. Husen, som är ritade av arkitekterna Sven Backström och Leif Reinius, uppfördes under efterkrigstiden mellan 1944 och 1952.⁴⁶ Husen är både friliggande och sammankopplade, och grönskan i området beskrivs av Stockholms stad som framträdande på gårdar och i dess omgivning.⁴⁷

⁴⁴ Stockholms stadsmuseum, 1990, sid 106.

⁴⁵ Stockholms stad, *Promenadstaden: Översiktsplan för Stockholm – Bilaga*, [online] 2014-02-03.

⁴⁶ Stockholms stadsmuseum, 1990, sid 106.

⁴⁷ Stockholms stad, *Promenadstaden: Översiktsplan för Stockholm – Bilaga*, [online] 2014-02-03.

Figur 10. Kv. Blocket 27 i Gröndal. Ormbergsvägen fotograferad mot Utkiksbacken 10, 1965, fotograf: Simon Sobczyk [online] tillgänglig via: <http://www.stockholmskallan.se/PostFiles/SMF/SSMF076949S.JPG> [2014-09-05].

Motivering till riksintresset 1990:

”De självbyggda s k hyresvillorna i kvarteren Taljan och Blocket i norra Gröndal utgör en rest av en tidstypisk arbetarbebyggelse, direkt betingad av industrisamhällets framväxt. Stjärnhusen, terrasshuset och punkthuset i centrala Gröndal kom att med sina nya bostadstyper och husformer framstå som något av det bästa i efterkrigstidens bostadsbyggande och har därtill höga arkitektoniska kvaliteter. Stjärnhusen har rönt stor internationell uppmärksamhet.”⁴⁸

Motivering till riksintresset 2010:

Om Taljan och Blocket: ”Bostadsområde i norra Gröndal med stora självbyggda s.k. hyresvillor som speglar en för 1900-talets början tidstypisk arbetarbebyggelse, direkt betingad av industrisamhällets framväxt.”⁴⁹

Om Stjärnhusen, terrasshuset och punkthuset: ”Bostadsområde i centrala Gröndal, uppfört 1944-52,

⁴⁸ Stockholms stadsmuseum, 1990, sid 106.

⁴⁹ Stockholms stad, *Promenadstaden: Översiktsplan för Stockholm – Bilaga*, [online] 2014-02-03.

som med sina epokgörande nya bostadstyper och husformer blivit en viktig förebild för svenskt och internationellt bostadsbyggande under efterkrigstiden.”⁵⁰

Kommentar

Olika typer av grönstruktur uppmärksammas i beskrivningen till riksintresset, som i Gröndal är av varierad karaktär samt både offentlig och privat. Både i motiveringen från 1990 och från 2010 ligger fokus framförallt på hustyperna och byggnadsarkitekturen. Med tanke på det dominanta läge som norra Gröndals villor besitter enligt beskrivningen, så skulle det kunna finnas grund till att ha med dessa trädgårdar i motiveringen.

L.M. Ericssons telefonfabrik och LM-staden i Midsommarkransen

Figur 11. Karta över LM-staden i Midsommarkransen, ur Stockholms stad, *Promenadstaden: Översiktsplan för Stockholm – Bilaga*, [online] 2014-02-03.

LM-staden byggdes år 1938-1940 i anslutning till telefonfabriken i Midsommarkransen, för att tillgodose behovet av boende till de anställda. Cirka 1000 lägenheter uppfördes, i form av smalhus ritade av arkitekterna Hakon Ahlberg med Backström & Reinius. Husen är anpassade efter den kuperade terrängen i området.⁵¹ Telefonfabriken är enligt Stockholms stad ett utmärkt exempel på en funktionalistisk anläggning, som har utvecklats gradvis fram till millennieskiftet. LM-stadens smalhusområde är omgivet av grönska och har, enligt Stockholms stad, viktiga planhistoriska och gestaltningssmässiga värden.⁵²

⁵⁰ Stockholms stad, *Promenadstaden: Översiktsplan för Stockholm – Bilaga*, [online] 2014-02-03.

⁵¹ Stockholms stadsmuseum, 1990, sid 100.

⁵² Stockholms stad, *Promenadstaden: Översiktsplan för Stockholm – Bilaga*, [online] 2014-02-03.

Figur 12. Helikopter över området vid LM Ericssons fabriker, 1956, fotograf: Jan Ehne-mark [online] tillgänglig via:
<http://www.stockholmskallan.se/ContentFiles/Import/SMF/2012/05/1/SSMSVD037919S.JPG> [2014-09-05].

Motivering till riksintresset 1990:

”LM-stadens välbevarade smalhusbebyggelse utgör ett utomordentligt exempel på funktionalistiskt bostadsbyggande, nära knutet till en stor arbetsplats.”⁵³

Motivering till riksintresset 2010:

”På 1930-talet etablerades L.M. Ericssons fabriksanläggning i den västra delen av Midsommarkransen. Anläggningen var mycket modern för tiden och i nära anknytning till fabriken byggdes ett enhetligt bostadsområde med flerbostadshus. Fabriken och bostadsområdet speglar funktionalismens och 1930-talets strävan inom arkitektur och planering med bostadssociala ambitioner.”⁵⁴

Kommentar

I Stockholms ÖP 2010 så påpekar kommunen att LM-staden har viktiga planhistoriska värden. Området beskrivs bland annat som smalhus omgivna av grönska, vilket är något som definieras utifrån planen, liksom det faktum

⁵³ Stockholms stadsmuseum, 1990, sid 100.

⁵⁴ Stockholms stad, *Promenadstaden: Översiktsplan för Stockholm – Bilaga*, [online] 2014-02-03.

att bebyggelsen är anpassad efter terrängen. Grönstrukturen eller den naturliga topografin som sådan tas däremot inte upp i någon av motiveringarna. Dock så går det att notera ett fokusskifte från den första motivering till den från 2010, där den senare talar mer övergripligt om idéerna bakom LM-staden, och inte enbart om den fysiska miljön.

Pungpinan i Skarpnäck och Olovslund i Bromma

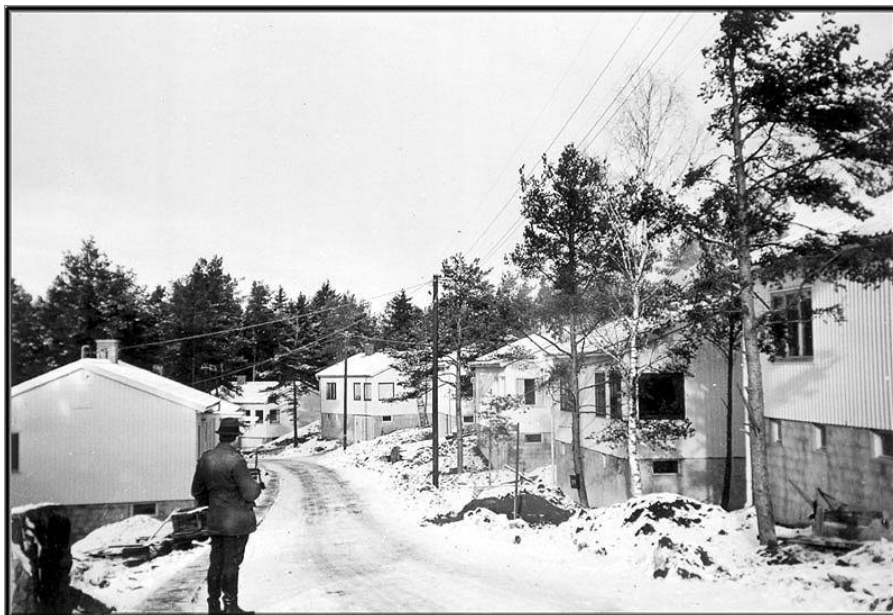

Figur 13 och 14. Till vänster: karta över Olovslund, till höger: karta över Pungpinan, ur Stockholms stad, *Promenadstaden: Översiktsplan för Stockholm – Bilaga*, [online] 2014-02-03.

Det var samma bostadspolitiska mål med egnahemsboende i början av 1900-talet som låg bakom planläggningen av både Pungpinan i Skarpnäck och Olovslund i Bromma. Då de första trädgårdsstäderna, som exempelvis Gamla Enskede, främst beboddes av medelklassen på grund av den obligatoriska kontantinsatsen, togs 1926 beslut att i Pungpinan och i Olovslund istället satsa på cirka 200 monteringsfärdiga stugor med tomträtt, där de boende själva fick ansvara för bygget. Ett krav för att få möjlighet att bygga på tomten var trädgårdskunskap, och trädgårdarna var i genomsnitt cirka 500 kvadratmeter. Vid 1990-talets början hade många av tomterna i Olovslund och Pungpinan fått tillbyggnader in mot trädgårdarna.⁵⁵ Båda småstugeområdena är av enhetlig karaktär, med en sammanhållen gatumiljö. I Olovslund är området planerat med en central park.⁵⁶

⁵⁵ Stockholms stadsmuseum, 1990, sid 90.

⁵⁶ Stockholms stad, *Promenadstaden: Översiktsplan för Stockholm – Bilaga*, [online] 2014-02-03.

Figur 15. Kv. Boksamlingen i Olovslund under byggnad, 1939, fotograf: Pålman [online] tillgänglig via: <http://www.stockholmskallan.se/Temp/Images/SSMSM000279S2132267592.jpg> [2014-09-05].

Motivering till riksintresset 1990:

”Småstugebebyggelsen i Olovslund och Pungpinan var ett viktigt experiment i självbyggeri med standardiserat byggnadsmaterial som fick betydelse både inom och utom landet. Småstugeområdena Olovslund och Pungpinan är genom sin välbevarade karaktär utmärkta exempel på Stockholms bostadspolitiska strävan under 1920-talet.”⁵⁷

Motivering till riksintresset 2010:

”Egnahemsmiljö från 1920-talets slut, som utgör ett av de tidigaste exemplen på den kommunala bostadspolitiken, som gick ut på att skapa ”småstugeområden” med självbyggda hus för arbetare. En föregångare och förebild för många områden av likartad typ inom och utom landet.”⁵⁸

Kommentar

Även för Pungpinan och Olovslund så har motiveringen utvecklats till att innefatta de bakomliggande orsakerna till deras uppkomst, utöver att enbart fokusera på den fysiska miljön och byggnadsstrukturen. I områdenas beskrivning så tas grönstrukturen i form av trädgårdar upp som ett viktigt element, där trädgårdskunskaper till och med var obligatoriskt för de första invånarna. Beskrivningarna och motiveringarna är också otydliga i sin benämning av området, där både småstugebebyggelse, egnahem och trädgårdsstad används. Grönstrukturen är inte med i någon av motiveringarna.

⁵⁷ Stockholms stadsmuseum, 1990, sid 90.

⁵⁸ Stockholms stad, *Promenadstaden: Översiktsplan för Stockholm – Bilaga*, [online] 2014-02-03.

Skogskyrkogården

Figur 16. Karta över Skogskyrkogården, ur Stockholms stad, *Promenadstaden: Översiktsplan för Stockholm – Bilaga*, [online] 2014-02-03.

Skogskyrkogården utformades enligt arkitekterna Erik Gunnar Asplund och Sigurd Lewerentz förslag ”Tallum” efter en internationell tävling som utlystes 1914. Bidraget ansågs vara det bästa på att behålla landskapets karaktär, som bestod av en delvis tallbevuxen grusås. År 1920 stod Skogskapellet klart, och i samband med detta så invigdes Skogskyrkogården, där kyrkogårdens raka tallstammar smälter ihop med förhallens träkolonner. Utanför krematoriet, som invigdes år 1940, ligger en näckrosdamm, och i anslutning till denna en öppen plats för utomhusceremonier. En minneslund anlades vid denna plats år 1961, som 1983 utvidgades med en meditationsplats. Vid den stora öppna, långsamt sluttande, gräsytan framför krematoriet står ett kors i svart granit som ritades av Asplund. Flertalet konstnärer finns representerade både interiört och exteriört genom Skogskyrkogården.⁵⁹ Parklandskapet i Skogskyrkogården har hanterats olika utifrån dess terräng. Det finns utblickar och öppna ytor, vägar och utsmyckningar som accentuerar kyrkogården. Även de olika gravkvarteren är av olika karaktär.⁶⁰

---

⁵⁹ Stockholms stadsmuseum, 1990, sid 80.

⁶⁰ Stockholms stad, *Promenadstaden: Översiktsplan för Stockholm – Bilaga*, [online] 2014-02-03.

Figur 17. Skogskyrkogården, från Trons, Hoppets och Heliga Korsets kapell åt nordväst, 1962, fotograf: Ingemar Gram [online] tillgänglig via: <http://www.stockholmskallan.se/Temp/Images/SSMDIA013340S-982421182.jpg> [2014-09-05].

Motivering till riksintresset 1990:

”Skogskyrkogården utgör en unik helhetsskapelse där landskap och byggnader samverkar till en sakral miljö av allra yppersta klass.”⁶¹

Motivering till riksintresset 2010:

”Begravningsplats som i samspelet mellan arkitektur och parklandskap skapat en ny typ av kyrkogårdsanläggning med många efterföljare inom Sverige och internationellt.”⁶²

Kommentar

Skogskyrkogården är, till skillnad från de andra RKMV i ytterstaden, en grönstruktur med inslag av byggnader, istället för en byggnadsstruktur med inslag av grönska. Just förhållandet mellan grönstrukturen och byggnaderna är något som tas upp i motiveringarna både från 1990 och 2010. Det går också att notera att motiveringarna för Skogskyrkogården är relativt korta i jämförelse med övriga motiveringar. Trots att Skogskyrkogården framförallt utgör en del av en grönstruktur, benämns inte grönstrukturen som den främsta motiveringen för riksintresset.

⁶¹ Stockholms stadsmuseum, 1990, sid 80.

⁶² Stockholms stad, *Promenadstaden: Översiktsplan för Stockholm – Bilaga*, [online] 2014-02-03.

Årsta Centrum

Figur 18. Karta över Årsta Centrum, ur Stockholms stad, *Promenadstaden: Översiktsplan för Stockholm – Bilaga*, [online] 2014-02-03.

Som det första svenska exemplet på 1940-talets stadsplaneidéer om grannskapsenheter och stadsdelscenter, invigdes Årsta Centrum år 1953. Utformning och genomförande stod arkitekterna Erik och Tore Ahlsén för. Platsen var avsett för kommersiella, sociala och kulturella möten, och byggnaderna kring torget innefattade funktioner som medborgarhus, biograf, bibliotek, teater, kontor, butiker och bostäder. Årsta Centrum planerades enligt Stads-museet med en stark rumkänsla, där inga hus gjorde högre än tre våningar, och där fasaderna in mot torget slätputsades och dekorerades med nonfigurativa motiv.⁶³

Figur 19, Årsta Centrum med krukplanteringar, Årsta Torg 2-8, 1965, okänd fotograf, [online] tillgänglig via: <http://www.stockholmskallan.se/Temp/Images/SSMDIG000694S-10847643.jpg> [2014-06-07].

Motivering till riksintresset 1990:

”Årsta Centrum är det första exemplet på stadsdelscentrum i modern mening i vårt land och har fått många efterföljare. Byggnaderna kring torget

⁶³ Stockholms stadsmuseum, 1990, sid 110.

präglas av en hög ambitionsnivå både vad gäller form och funktion.”⁶⁴

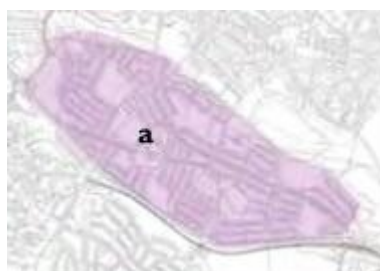
Motivering till riksintresset 2010:

”Bostadsområde i form av stadsdelscentrum, invigt 1953, som utgör ett av landets tidigaste exempel på en s.k. grannskapsenhet, med ”torget som vardagsrum”. En kommersiell, social och kulturell mötespunkt för alla åldrar, som utgjort en viktig förebild för svenskt förortsbyggande under efterkrigstiden.”⁶⁵

Kommentar:

I beskrivningarna av Årsta Centrum tas inte någon form av grönstruktur upp. Det betyder dock inte att det inte finns någon grönstruktur närvarande. Genom att studera tidiga fotografier av Årsta Centrum kan gröna element i form av träd⁶⁶, liksom urnor planterade med sommarblommor ses (se figur 19). De gröna elementen är alltså något som alltid använts som utsmyckning av torget, men som inte uppmärksammats i den översiktliga planeringen.

Norra Ängby

Figur 20. Karta över Norra Ängby, ur Stockholms stad, *Promenadstaden: Översiktsplan för Stockholm – Bilaga*, [online] 2014-02-03.

Norra Ängby som kulturmiljö innehåller historiska lämningar ända från järnåldern såväl som från senare tid. Till de senare hör Stora Ängby slott från 1690-talet. På 1930-talet byggdes området ut med 1200 självbygggestugor med tomträtt för arbetarklassfamiljer med många barn. Det fanns ungefär 15 olika husmodeller, men alla uppfördes med träpanel och placerades nära gatan. Under 1900-talet genomfördes många tillbyggnader och förändringar i området, men ansågs vid införandet av RKMV ändå ha bevarat sin karaktär väl.⁶⁷ Grönstruktur och gröna element som av Stockholms stadsmuseum år 1990 lyftes fram som viktiga inslag i Norra Ängby var dess häckar och de trädplanterade gatorna.⁶⁸ Stora Ängby slott och dess park, och

⁶⁴ Stockholms stadsmuseum, 1990, sid 110.

⁶⁵ Stockholms stad, *Promenadstaden: Översiktsplan för Stockholm – Bilaga*, [online] 2014-02-03.

⁶⁶ Stockholms stadsmuseum, 1990, fotograf: Andersson, M, övre bilden, sid 111.

⁶⁷ Stockholms stadsmuseum, 1990, sid 92.

⁶⁸ Stockholms stadsmuseum, 1990, sid 93.

järnåldersgravfältet som finns i området är två kulturhistoriskt viktiga parkmiljöer i området.⁶⁹

Figur 21. Flygfoto över Norra Ängby västerut, 1937, fotograf: Oscar Bladh [online] tillgänglig via: <http://www.stockholmskallan.se/Temp/Images/SSMFA051081S-1255217367.jpg> [2014-09-05].

Motivering till riksintresset 1990:

”Norra Ängby är, som ett mycket stort och enhetligt stugområde, ett gott exempel på stadens satsning på självbyggeri på 1930-talet.”⁷⁰

Motivering till riksintresset 2010:

”Norra Ängby egnahemsmiljö, ett stort och enhetligt ”småstugeområde” planerat för arbetare, vilket visar stadens satsning på självbyggeri på 1930-talet, den bostadssociala politiken och en framsynt planering som utgick från de äldre kulturlämningarna på platsen.”⁷¹

Kommentar

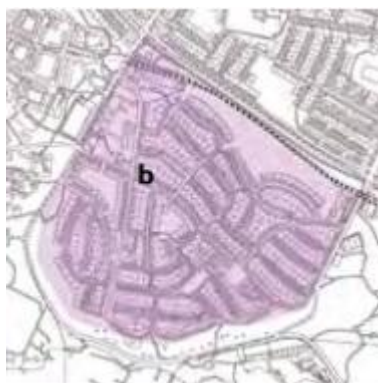
Liksom i beskrivningarna för Pungpinan och Olovslund, används olika typer av benämningar för bebyggelsen i Norra Ängby; självbygggestugor, stugområde och småstugeområde. I området finns grönstrukturer som representerar ett tidsspänn från järnåldern till 1900-talet, men det är framförallt 1900-talsbebyggelsen som utgör motivet till riksintresset. Ett större fokus på de sociala och politiska aspekterna av Norra Ängby är något som märks i den senare motiveringen.

⁶⁹ Stockholms stad, *Promenadstaden: Översiktsplan för Stockholm – Bilaga*, [online] 2014-02-03.

⁷⁰ Stockholms stadsmuseum, 1990, sid 92.

⁷¹ Stockholms stad, *Promenadstaden: Översiktsplan för Stockholm – Bilaga*, [online] 2014-02-03.

Södra Ängby

Figur 22. Karta över Södra Ängby, ur Stockholms stad, *Promenadstaden: Översiktsplan för Stockholm – Bilaga*, [online] 2014-02-03.

Stadsplanen för Södra Ängby fastställdes 1933, och under åren 1934-39 byggdes det funktionalistiska villaområdet ut med cirka 500 fristående hus med tomträtt. De första byggnaderna var av enklare slag, medan de senare villorna fick mer och mer av typiska funktionalistiska inslag som stora sydliggande fönster och altaner. Innan bebyggelsen var området för Södra Ängby en skogbevuxen höjd. Området planerades med ett sammanhängande grönstråk med husen placerade nära gatan.⁷² Stadsplanen för Södra Ängby innefattar en struktur med lätt svängande gator och en bevarad vegetation. Parklandskapet omsluter villorna, och tomterna i området var inte avsedda att avgränsas med staket eller häckar.⁷³

Figur 23. Nybyggd villa i Södra Ängby, 1938, fotograf: okänd [online] tillgänglig via: <http://www.stockholmskallan.se/Temp/Images/SSMFA050500S-533472697.jpg> [2014-09-05].

⁷² Stockholms stadsmuseum, 1990, sid 92.

⁷³ Stockholms stadsmuseum, 1990, sid 94.

Motivering till riksintresset 1990:

”Södra Ängby utgör bland Stockholms förorter det största sammanhängande villaområdet i funktionalistisk stil med villor av hög arkitektonisk klass.”⁷⁴

Motivering till riksintresset 2010:

”Södra Ängby, ett av norra Europas bästa exempel och största sammanhängande förortsmiljö med större, mycket enhetliga funkisvillor från 1930-talet avsedda för ett tjänstemannaskikt, utbyggt på initiativ av Stockholms stad och ett uttryck för tidens arkitekturideal.”⁷⁵

Kommentar

Enligt beskrivningarna av Södra Ängby så fungerar grönsstrukturen i området som en omslutande och sammanbildande länk mellan villorna. I motiveringarna till Södra Ängby som RKMV från både 1990 och 2010 så är det också just den sammanhängande strukturen tillsammans med den enhetliga arkitekturen som uppmärksammas. Helhetsperspektivet verkar vara det som gör Södra Ängby till ett riksintressant område, och därmed borde också grönsstrukturen räknas in som ett viktigt element.

Vällingby – Råcksta

Figur 24. Karta över Vällingby, ur Stockholms stad, *Promenadstaden: Översiktsplan för Stockholm – Bilaga*, [online] 2014-02-03.

Idén om ABC-staden (arbete, bostad, centrum) var tänkt att fungera som en självförsörjande stadsdel utanför storstaden, och presenterades av arkitekten Sven Markelius i slutet av 1940-talet. År 1950 antogs stadsplanen för Vällingby som ABC-stad, efter att ha inkorporerat stadsdelen i Stockholm året innan. Med start 1951 uppfördes Vällingby Centrum tillsammans med runt 8000 bostäder i punkt-, låg-, rad-, kedje- och småhus, uppförda under en

⁷⁴ Stockholms stadsmuseum, 1990, sid 92.

⁷⁵ Stockholms stad, *Promenadstaden: Översiktsplan för Stockholm – Bilaga*, [online] 2014-02-03.

period av cirka tio år. En av tankarna kring ABC-staden och Vällingby - Råcksta var att ingen skulle ha mer än 900 meter mellan bostad och centrum, och därtill infördes ett avskilt trafiksystem. Vällingbys bebyggelse anpassades efter den ursprungliga terrängen, med innefattande parkstråk som enligt Stockholms Stadsmuseum var betydelsefulla för Vällingbys struktur.⁷⁶ Gräsplaner och grönska omger de höga punkthusen och de lägre flerbostadshusen i Vällingby - Råcksta. Området har ett sammanhållet uttryck för 1950-talets stadsplanering.⁷⁷

Figur 25. Vällingby tunnelbanestation, 1957, fotograf: okänd [online] tillgänglig via: <http://www.stockholmskallan.se/Temp/Images/2017-A134601603731281.jpg> [2014-09-05].

Motivering till riksintresset 1990:

”ABC-staden Vällingby väckte stor internationell uppmärksamhet och kom att bli förebild för många andra förstäder inom och utom Sverige. Centrumanläggningen liksom en stor del av bostadsbebyggelsen har utformats med stor arkitektonisk medvetenhet.”⁷⁸

⁷⁶ Stockholms stadsmuseum, 1990, sid 112.

⁷⁷ Stockholms stad, *Promenadstaden: Översiktsplan för Stockholm – Bilaga*, [online] 2014-02-03.

⁷⁸ Stockholms stadsmuseum, 1990, sid 112.

Motivering till riksintresset 2010:

”Efterkrigstidens ideala förortsmiljö, uppbyggt som en självförsörjande förort längs tunnelbanan på grundval av idén om den s.k. ABC-strukturen (Arbete-Bostad-Centrum). Förebild för planering, gestaltning och socialt program för bostadsområden i Sverige och internationellt.”⁷⁹

Kommentar

Vällingbys grönstruktur är enligt beskrivningarna väl integrerad med den terränganpassade bebyggelsen i området. 1990 års motivering fokuserar främst på Vällingbys arkitektur, medan motiveringen i ÖP 2010 istället talar om områdets planering, liksom de sociala idéer som låg bakom. De inkorporerade parkstråken lyfts fram som en viktig del av stadsdelens struktur, och i det stora hela kan Vällingbys grönstruktur tolkas ha en viktig roll i stadsplanen.

Ålstensgatan

Figur 26. Karta över Ålstensgatan, ur Stockholms stad, Promenadstaden: Översiktsplan för Stockholm – Bilaga, [online] 2014-02-03.

Trots att det var mer populärt med friliggande villor under 1900-talets början, fick det kritik under 1930-talet för den ansenliga mark som togs i anspråk vid denna typ av boende. Därför lade byggmästaren Olle Engkvist tillsammans med arkitekt Paul Hedqvist fram ett förslag för ett funktionalistiskt radhusområde i Ålsten år 1932. Radhuslängorna formade med sina förskjutna huskroppar ett sicksack-mönster längs med gatan, och varje hus tilldelades en förgård och en trädgård på baksidan. En allé med popplar och päronträd går längs med Ålstensgatan.⁸⁰

⁷⁹ Stockholms stad, *Promenadstaden: Översiktsplan för Stockholm – Bilaga*, [online] 2014-02-03.

⁸⁰ Stockholms stadsmuseum, 1990, sid 96.

Figur 27. Flygfoto över Ålstensgatan, 1936, fotograf: Gustaf W:son Cronquist [online] tillgänglig via: <http://www.stockholmskallan.se/Temp/Images/SSMCR000642S-338650084.jpg> [2014-09-05].

Motivering till riksintresset 1990:

”Ålstensgatans tidiga funktionalistiska radhus bildar en väl sammanhållen gatumiljö. Sociala motiv och rationell byggmetod har här förenats med formala arkitektoniska krav till ett arkitekturhistoriskt märkligt pionjärområde.”⁸¹

Motivering till riksintresset 2010:

”Bostadsområde i form av funktionalistiskt radhusområde från 1932-33, som speglar den tidiga funktionalismens gestaltningsmässiga och sociala idéer om bra bostäder till rimligt pris för vanliga människor.”⁸²

Kommentar

Motivering för Ålstensgatans RKMV år 1990 baseras på områdets fysiska uttryck, där den sammanhållna gatumiljön ingår. Gatumiljön representerar ett förhållande mellan byggnaderna, vilka binds samman av förgårdar och alléer. Därför kan grönstrukturen ses som en viktig del av Ålstensgatans helhetsbild. 2010 syftade motiveringen mer till de övergripande idealen bakom området, men nämner också den funktionalistiska gestaltningen.

⁸¹ Stockholms stadsmuseum, 1990, sid 96.

⁸² Stockholms stad, *Promenadstaden: Översiktsplan för Stockholm – Bilaga*, [online] 2014-02-03.

Stockholms hantering av grönstrukturen i den översiktliga planeringen av RKMV

Vid en första anblick av motiveringarna för riksintresset 20 år efter införandet, verkar det som att fokus har skiftat något från att beskriva byggnadsarkitektur till att mer gå in på övergripande helhetsintryck som innefattar även stadsbyggnadsideal och liknande. Ett exempel på ett skiftande fokus märks exempelvis i motiveringen till riksintressemotiveringen för Vällingby-Råcksta, som i motiveringen 1990 framförallt fokuserar på de ABC-stadens arkitektoniska värden, inte minst i centrum, medan den i motiveringen från 2010 inte nämner några arkitektoniska värden överhuvudtaget, utan istället fokuserar på Vällingby-Råckstas grundidé kring den självförsörjande ABC-staden, och hur områdets planering kan ses som en förebild. Ett annat exempel är Årsta Centrum, som också fokuserar på arkitekturen kring torget i sin första motivering, medan det i gällande ÖP istället berättar om det centrala torget i Årsta som ett typiskt exempel på grannskapsenhet med ”torget som vardagsrum”.

I de olika beskrivningarna av Stockholms RKMV går det möjligen att tolka att grönstrukturen har fått lite större plats med åren. Exempel på där grönstrukturen på senare år tagits upp i beskrivningarna är Midsommarkransen, Gröndal, Södra och Norra Ängby samt Olovslund och Pungpinan. En observation över Stockholms RKMV visar också att grönstruktur ingår i alla områden.

Generellt verkar det som att den översiktliga planeringen av RKMV idag fokuserar mer på områdenas helhet. Samtidigt som det innebär att de enskilda byggnaderna får mindre uppmärksamhet, blir konsekvensen av det också att grönstrukturen som enskild struktur inte heller får en central roll. En frågeställning som väcks i och med detta är huruvida det är positivt eller inte att gå direkt från objektsfokus (byggnader) till helhetsfokus, utan att ha fokuserat mer på vad som ingår i helheten.

Länsstyrelsen har både i gällande ÖP från 2010, och i den föreslagna grönplanen från 2013 reagerat mot hur den översiktliga planeringen saknar analyser och strategier för framtida planering av Stockholms RKMV. Sammanfattat beskriver de båda planerna att det finns riksintressanta miljöer i staden, och att framtida utveckling ämnas att utföras i samarbete med statliga myndigheter. Stockholm stads förhållande till RKMV verkar beskrivas ganska luddigt, vilket leder till frågan varför inte ett tydligare ställningstagande kring planeringen av kulturmiljöer tagits.

En tänkbar anledning till det otydliga ställningstagandet för utveckling och bevarande av RKMV är det stora behovet av fler bostäder som idag finns i Stockholms kommun. Allt för restriktiva ställningstaganden kring riksintressanta miljöer kan troligen sätta käppar i hjulet när behovet av att bygga bostäder växer. Detta kan också knyta an till den, i jämförelse med bebyggelsens, förhållandevis lilla vikt som läggs på de riksintressanta kulturmiljöernas grönstruktur – eftersom grönplanen uttryckligen säger att grönstruktur kommer att tas i anspråk vid nybyggen. En annan anledning till varför kommunen inte ger några klara besked om den framtida hanteringen av RKMV skulle kunna vara att det saknas information om hur de ska tas om hand. Istället finns det enbart en lagbunden uppmaning att kommunerna ska skydda dessa områden, men inte hur detta ska utföras.

Upprustningen av Berzelii Park

Figur 28, Karta över Berzelii Park, 2014 [online] tillgänglig via:
<http://www.openstreetmap.org/#map=18/59.33254/18.07440> [2014-06-09].

Bakgrund till upprustningen

Berzelii Park är belägen i centrala Stockholm, och gränsar till den trafikerade Hamngatan, Nybroplan, samt nöjespalatsen Berns salonger och Chinateatern. I samband med utbyggnaden av den så kallade Spårväg City, där en modern spårvagnslinje mellan Sergels Torg och Djurgården togs i bruk för linjetrafik år 2010⁸³. I samband med detta togs gångbanan längs med Hamngatan utanför Berzelii Park bort. Som konsekvens av detta leddes gångtrafiken istället igenom parken, genom två nya entréer, vilket ökade användningen av Berzelii Park. Längs med det nya gångstråket genomfördes därför en upprustning av belysning och gångvägar, fler sittplatser, samt nya och förbättrade planteringar liksom gräsytor i den norra delen av parken.⁸⁴

För att Berzelii Park skulle kunna bli mer motståndskraftig mot slitage, och få ett sammanhållet uttryck genom hela parken, önskade förvaltningsansvariga Trafikkontoret en upprustning av parken, med en ”utformning som klarar av mer besökare”.⁸⁵ Beslut kring upprustningen togs i Trafik- och renhållningsnämnden den 16 juni 2011, och gav Trafikkontoret i uppgift att

⁸³ Stockholms läns landstings hemsida, *Spårväg City*, [online] 2014-06-09.

⁸⁴ Trafikkontoret Stockholms stad, *Upprustning av Berzelii Park*, [online] 2014-06-09.

⁸⁵ Trafikkontoret Stockholms stad, *Upprustning av Berzelii Park*, [online] 2014-06-09.

genomföra upprustningen med en budget på 15 miljoner kronor.⁸⁶ I Trafikkontorets förslag till genomförandet av Berzelii Parks upprustning, påpekas att parken genomgått flertalet förändringar sedan den ursprungliga invigningen av parken.⁸⁷ Den senaste upprustningen av Berzelii Park var år 2000 då den genomgick vad Stockholms stad beskriver som en postmodern förnyelse.⁸⁸

Genomförandet

Enligt Trafikkontorets förslag skulle följande åtgärder utföras i upprustningen av parken:⁸⁹

- upprustning av gräsytor och gångvägar
- förbättrad belysning
- nytt bevattningssystem
- ersättning av gamla träd som tagits bort av säkerhetsskäl
- nya växter som är bättre lämpade för slitage
- ny utformning av buskplanteringar med planteringsskydd
- pollare utmed Judiska föreningen för att undvika olovligt uppställda fordon
- utökade planteringar för att tydligt markera entrén till parken samt för avskärmning mot Nybrogrillens baksida

Gestaltning, projektering och projektledning för upprustningen av Berzelii Park stod teknikkonsultföretaget Ramböll för, med landskapsarkitekt Ulf Nordfjell som uppdragsledare. Projektet tog tio månader att slutföra, och invigningen skedde den 15 juni 2012.⁹⁰ I Rambölls pressmeddelande efter invigningen står följande:

”Parken är en klassisk trädpark som har förnyats genom att gamla sjuka träd ersatts med nya. Planteringarna runt Berzeliusstatyn har gjorts efter gamla förebilder, medan planteringsytorna i ljuset framför Berns har fått ett mera modernt tidsavtryck.”⁹¹

---

⁸⁶ Trafik- och renhållningsnämnden, Utdrag ur protokoll, fört vid sammanträde 2011-06-16, § 29, [online] 2014-08-03.

⁸⁷ Trafikkontoret Stockholms stad, *Upprustning av Berzelii Park*, [online] 2014-06-09.

⁸⁸ Stockholms stads hemsida, *1980-1990*, [online] 2014-03-23.

⁸⁹ Trafikkontoret Stockholms stad, *Upprustning av Berzelii Park*, [online] 2014-06-09.

⁹⁰ Rambölls hemsida, *Nya Berzelii Park Invigd*, [online] 2014-08-03.

⁹¹ Rambölls hemsida, *Nya Berzelii Park Invigd*, [online] 2014-08-03.

Beskrivning av Berzelii Park

Historia

Berzelii park, som under sina första fem år kallades för Nybrosquaren, anlades i samband med att Nybrovikens innersta del, som då var en träskmark, genomgick en landutfyllnad. Invigningen av parken ägde rum år 1853.

Berzelii Parks utformades av trädgårdsarkitekt Knut Forsberg, som senare i livet utvandrade till USA, och var med och förändrade både Lincoln Park i Chicago, samt Central Park i New York.⁹² Parken utformades efter rådande ideal, med de gröna elementen placerade som föremål på en utställning. I Berzelii Parks tidiga dagar var det endast gångarna som fick beträdas, medan gräsmattor och vegetation var menade att betraktas från håll⁹³.

Utformningen av parkens struktur och gångsystem, så som det ser ut på tidiga ritningar (se figur 6) finns det än idag spår kvar av. Särskilt framträdande kvarvarande drag är den centrala mittpunkten i parken, där Berzeliusstatyn står sedan 1858⁹⁴. Berzelius var en av sin tids mest framstående kemister och naturvetare, och hans staty, formgiven av skulptören Carl Gustaf Kvarnström, restes tio år efter Berzelius död⁹⁵.

1951 ägde de så kallade ”Berzeliikravallerna” rum under flera tillfällen mellan juli och augusti i Berzelii park. Kravallerna bestod av ungdomar som samlats i parken under kvällarna, och händelsen blev mycket omtalad i media och i vetenskapliga diskussioner, för att försöka förstå bakgrunden till ungdomsvåld liksom ungdomars sociala situation⁹⁶.

Berzelii park anlades i en tid där flera av Stockholms kungliga parker och grönområden öppnades upp för allmänheten, så som Kungsträdgården, Humlegården och Kungliga Djurgården. Berzelii Park var tillsammans med Strömparterren (1832) de första planerade stadsparkerna för allmänheten i Stockholm.⁹⁷

Berzelii park och dess gröna element

Berzelii park som grönstruktur består av en mängd olika gröna element från olika tidsepoker. Entrén vid hamngatan möts upp av en busk- och trädplantering, som avskärmar parken mot den trafikerade gatan utanför. I parken finns en del äldre träd kvar och bildar en omslutande stomme i parken. Dessa äldre träd utgörs bland annat av stora *Tilia x europaea* (parklind), *Aesculus hippocastanum* (hästkastanj), *Fagus sylvatica* (bokar) liksom en *Pterocarya fraxinifolia* (kaukasisk vingnöt). Utanför Berns står en *Salix 'Elegantissima'* (kaskadpil) och speglar sig i dammen – vilket möjligen är ett tillskott från 1939 då dammen anlades första gången.⁹⁸

⁹² Knut M Forsberg, urn:sbl:14338, Svenskt biografiskt lexikon (art av Bengt Hildebrand), hämtad 2014-08-08.

⁹³ Nolin, 2006, sid. 112.

⁹⁴ Stockholms stadsmuseum, 1990, sid. 50.

⁹⁵ Jöns Jacob Berzelius, urn:sbl:18122, Svenskt biografiskt lexikon (art av H. G. SÖDERBAUM.), hämtad 2014-08-10.

⁹⁶ Österberg, Eva, 2006, sid. 233-237.

⁹⁷ Nolin, 2006, sid. 112.

⁹⁸ Egna observationer, Berzelii Park, 2014-08-14.

De moderna gröna elementen i Berzelii Park är i skrivande stund många till antalet. *Cercidiphyllum japonicum* (katsura), *Prunus x gondouinii* (japanskt körsbär), *Davidia involucrata* (näsduksträd) och *Acer japonicum* 'Aconitifolium' (flikbladig solfjäderslönn) är några exempel på de nyplanterade träden i parken. Bland buskarna kan exempelvis *Cornus kousa* (koreansk blomsterkornell) och *Viburnum plicatum* 'Mariesii' (japansk snöbollsbuske) nämnas.⁹⁹ Kortfattat verkar det som att mycket av det nya växtmaterialet planterat 2012 är av exotisk karaktär.

I parken finns också en hel del perennplanteringar, som exempelvis rabatten längs med vägen från entrén på Hamngatan mot Berns. Den innehåller bland annat *Nepeta x faassenii* 'Walker's Low' (kantnepeta), *Salvia nemorosa* (stäppsalia), *Helenium autumnale* (trädgårdssolbrud) och *Calamagrostis x acutiflora* 'Karl Foerster' (tuvrör), planterat enligt höjdordning. Runt dammen och utanför den judiska församlingen består markvegetationen till stor del av funkior och olika typer av prydnadsgräs. Årsluksplanteras varje år runt Berzeliusstatyn¹⁰⁰. Vid besök 2014 gick planteringen i vitt och ljusa pasteller, med enstaka inslag av rött.¹⁰¹

Berzelii Park är en strukturerad plats med tydliga grusgångar som möts i en cirkelform runt den centrala statyn. Gräsmattorna och grusgångarna skiljs åt genom en rad gatsten, som också tar upp en liten höjdskillnad mellan gräset och gruset. Trots att det är beskrivet som en park med högt besöksstryck, är markytorna i gott skick ännu två år efter renoveringen.¹⁰²

Figur 29. Ingången till Berzelii Park från Hamngatan. Fotograf: Tove Dåderman 2014-08-14.

⁹⁹ Wester, 2013, sid. 22-23.

¹⁰⁰ Wester, 2013, sid. 21.

¹⁰¹ Egna observationer, Berzelii Park, 2014-08-14.

¹⁰² Egna observationer, Berzelii Park, 2014-08-14.

Figur 30. Nyplanterade träd framför de kvarvarande äldre träden. Fotograf: Tove Dåderman 2014-08-14.

Figur 31. Berzeliusstatyn med sommarblomplantering. Fotograf: Tove Dåderman 2014-08-14.

Figur 32. Planteringar framför Judiska föreningen. Fotograf: Tove Dåderman 2014-08-14.

Figur 33. Vegetation i olika åldrar visar på ett tidsdjup i parken. Fotograf: Tove Dåderman 2014-08-14.

Figur 34. Dammen utanför Berns med kaskadpilen. Fotograf: Tove Dåderman 2014-08-14.

Figur 35. Planteringarna som leder upp till Berns. Fotograf: Tove Dåderman 2014-08-14.

Kulturhistorisk bedömning av Berzelii Park

Markhistoria

Berzelii Park anlades i samband med landutfyllnaden av Nybrovikens innersta del i mitten av 1800-talet. Eftersom den befintliga marken alltid har varit parkmark, är också dess markhistoria enbart förknippat med dess nuvarande användning. Därmed är det markhistoriska mycket högt.

Samhällshistoria

Enligt motiveringen till riksintresset för Berzelii Park år 1990, var det Stockholms första park som anlades för att medvetet förbättra stadsmiljön. Berzelii Parks värde ur ett samhällshistoriskt perspektiv kan därmed härledas till att den är bland den första i sitt slag, och att den är ett tidigt exempel på ett rekreatiomsområde som var till för allmänheten.

Parkarkitektur

Berzelii parks kvarvarande äldre träd kan ses som spår från parkens tidiga dagar, och visar på det tidsdjup som finns. Gångsystemet är något förändrat under tidens lopp, men tycks fortfarande igenkännbart vid jämförelse av gamla ritningar och den moderna parken. Berzelii parks utformning med promenadstråk och gångar, där grundformen fortfarande finns kvar - även om parken genomgått en del förändringar under tidens lopp, kan därför visa på ett parkarkitektoniskt värde. Knut Forsberg, som ritade den ursprungliga parken, var under sin verksamma tid en framstående trädgårdsarkitekt, vilket också tillför ett parkarkitektoniskt värde.

Kontinuitet

Liksom det markhistoriska värdet, så kan även kontinuitetsvärdet härledas till det faktum att Berzelii Park alltid har varit just en park. Kringliggande nöjesinrättningar som Berns salonger och Chinateatern har kontinuerligt bidragit till folkliv i parken¹⁰³. Berzelii Park har således alltid varit en mötesplats, och en knutpunkt för nöjesetablissemangen i Stockholm.

Personhistoria

Det personhistoriska värdet kan delvis läsas redan i namnet - Berzelii Park - som syftar till den centrala statyn av kemisten Jöns Jacob Berzelius (1779-1848). Parken är troligen, på grund av sitt namn och statyn, starkt förknippad med just Berzelius och hans minne. Dessutom kan trädgårdsarkitekt Knut Forsberg knytas till personhistorian för parken. Det personhistoriska värdet kan därmed anses ha en stor roll i Berzelii Park.

---

¹⁰³ Stockholms stadsmuseum, 1990, sid.50.

Förstärkande delvärde: Symbol

Berzelii-kravallerna 1951 har fått sitt namn efter att det till stor del utspelade sig i just Berzelii Park. Då kravallerna blev en mycket omtalad händelse kan det anses utgöra ett symbolvärde för parken.

Förstärkande delvärde: Autenticitet

Även om parken har fått mycket nytt växtmaterial så finns fortfarande exemplar av äldre träd kvar, vilka visar att parken fortfarande har kvar vissa autentiska drag.

Förstärkande delvärde: Upplevelse

Berzelii Park är en grön oas där den ligger mitt emellan stora nöjespalats och hårt trafikerade gator. De gamla träden berättar om en förgången tid, samtidigt som de nya planteringarna prunkar. Förutom att det idag är tillåtet att beträda gräsmattorna, så används parken för rekreation liksom det gjorde när den var nyanlagd.

Diskussion kring hanteringen av Berzelii Park

I genomförandeplanen för upprustningen av Berzelii Park nämns inte att det är ett utpekad område i RKMV Stockholms innerstad. Projektet verkar dock inte ignorera den historiska relevansen som parken har, med exempelvis de trädförnygringar som genomförts, men också genom grundprincipen att rusta upp parken för att klara kommande generationers slitage. Det är ju verklighet att träd och annat växtmaterial inte lever för evigt, så för att kunna bevara en grönstruktur är det så småningom nödvändigt att förnya och åter skapa med nytt växtmaterial.

Företaget Ramböll, som med Ulf Nordfjell i spetsen fick i uppdrag att genomföra upprustningen beskriver Berzelii Park som en klassisk trädpark som de har förnyat genom de nya planteringarna. Majoriteten av de nyplanterade växterna i parken är av exotisk karaktär, och ger troligen parken en helt annan karaktär än hur den såg ut vid originalanläggningen. Just ordet förnyelse, snarare än bevarande, verkar vara ledordet för Berzelii Park.

Som tidigare nämnts, har Berzelii Park blivit förändrad ett flertal gånger under de dryga 150 år som parken existerat. Utifrån detta perspektiv går det att fråga sig vad upprustning egentligen betyder i fallet för Berzelii Park som en kulturhistorisk miljö. Visserligen är troligen inte ett asiatiskt prydnadsgräs något som visar på särskilt starka band med den historiska parkens vegetation, men samtidigt hade en återgång till den ursprungliga utformning och gröna element tagit bort många av de lager som byggts på genom tiden. I och med detta uppstår en undran var den moderna parken börjar och den historiska tar vid.

Parken så som den ser ut idag ger både ett modernt intryck gällande vegetation och den relativt enkla parkstrukturen. Exempel på hur parken förändrats

är att den ursprungliga anläggningen enligt samtida ritningar hade ett mer komplext gångsystem.

Om det visar sig att Berzelii Parks kontinuerliga förändring utgör ett värde i sig som gjort det naturligt att den ska fortsätta utvecklas med moderna inslag - hur påverkar det då parken som riksintresse? Först och främst kan motiveringen för Berzelii park som riksintresse undersökas, för att se var tyngdpunkten i riksintresset ligger. Den uttryckta motiveringen för Berzelii Park är att det var den första parken som medvetet anlades för att förbättra Stockholms miljö och att parken bevarat sin prägel från 1800-talet. Motiveringen verkar därmed visa på två anledningar till varför parken är av kulturhistorisk vikt; en samhällshistorisk och en parkarkitektonisk.

Det samhällshistoriska värdet i att Berzelii Park var den första stadsmiljöförbättrande parken skulle kunna ses som konstant, eftersom det representerar någonting som har skett och som vi inte kan ändra på. Det parkarkitektoniska och den fysiska miljöns värde i parken är dock något som rent teoretiskt borde kunna ändras på relativt enkelt. I dag finns exempelvis fortfarande en hel del av de gamla träden kvar och visar på parkens tidsdjup, men om de skulle tas bort utan att de ersättande träden vuxit upp skulle parken troligen få ett helt annat uttryck.

Genom att ha förbättrat den fysiska miljön i Berzelii Park för att klara av de större påfrestningarna som väntade efter att passerande gångtrafikanter började ledas genom parken, går det att argumentera för att det samhällshistoriska perspektivet av riksintresset har tagits hänsyn till. Parken har med sin utrustning skapat en god miljö att vistas i, och hänvisar därmed till dess ursprungliga funktion.

Nybyggnation och detaljplaneändring av kvarteret Stämpelfärgen 3 och 4 samt kvarteret Korthållaren 5 m.m. i Vällingby

Figur 36. Vällingby, med berörda områden inringade. Vänster upp: Korthållaren Norra. Vänster ned: Korthållaren Södra. Höger: Stämpelfärgen. [online] grundkarta tillgänglig via: <http://www.openstreetmap.org/#map=17/59.36562/17.87338> [2014-08-08].

Bakgrund till detaljplaneändring

I Stockholms ÖP99, som refereras i planbeskrivningen för Korthållaren 5 m.m. (Korthållaren) utpekades det berörda området för Korthållaren som ett utvecklingsområde, och i Promenadstaden [nuvarande ÖP för Stockholm, författarens anm.] pekas Vällingby ut som en av tyngdpunkterna för en vidareutveckling av en mångsidig ytterstad. Den första mars 2010 beslutade Stadsbyggnadsnämnden att ge stadsbyggnadskontoret i uppgift att planera för nya bostäder i området för Korthållaren 5.¹⁰⁴ Påbörjandet av planarbetet för Stämpelfärgen 3 och 4 (Stämpelfärgen) fick också klartecken av Stadsbyggnadsnämnden i mars 2010¹⁰⁵.

Stämpelfärgen var i tidigare detaljplan angiven som område för småindustri samt bostäder. I den nya detaljplanen för Stämpelfärgen är området enbart avsett för bostäder, i form av flerfamiljshus.¹⁰⁶ Vad gäller Korthållaren så var marken för de planerade bostäderna inom ett område där den tidigare detaljplanen avsåg bostäder, dock så var placeringen för de tilltänkta nya bostäderna på prickad mark [mark som ej får bebyggas, författarens anm.]¹⁰⁷.

¹⁰⁴ Stadsbyggnadskontoret Stockholms stad, 2011-03-30, *Planbeskrivning S-Dp 2010-00135-54*, [online] 2014-08-08.

¹⁰⁵ Stadsbyggnadskontoret Stockholms stad, 2011-06-30, *Planbeskrivning Dp 2010-00136-54*, [online] 2014-08-10.

¹⁰⁶ Stadsbyggnadskontoret Stockholms stad, 2011-06-30, *Planbeskrivning Dp 2010-00136-54*, [online] 2014-08-10.

¹⁰⁷ Stadsbyggnadskontoret Stockholms stad, 2011-03-30, *Planbeskrivning S-Dp 2010-00135-54*, [online] 2014-08-08.

Detaljplaneändringen för Korthållaren vann laga kraft den 16 juni 2012¹⁰⁸, och Stämpelfärgens detaljplaneändring vann laga kraft den 19 juli 2012¹⁰⁹.

Plan och genomförande

Att bygga fler bostäder är syftet bakom detaljplaneändringarna i både Stämpelfärgen och Korthållaren. I planbeskrivningarna för båda områdena påpekas det faktum att de ingår i ett riksintresseområde för kulturmiljövården. I planbeskrivningen för Stämpelfärgen står följande om vad detta innebär för Vällingbys struktur:

”Det kulturhistoriska värdet [i Vällingby-Råcksta] grundas på ABC-stadens planeringsideal där Arbeta-Bostäder-Centrum skulle finnas inom stadsdelen samt på stadsplanestrukturen med låg bebyggelse i centrum och utanför den zon med höga punkthus och lägre flerbostadshus samt längst ut områden med radhus och småhusbebyggelse. Inslag av grönska inom kvarteren och mellan bostadsklaverna var också viktiga inslag i stadsplanen”¹¹⁰

För Korthållaren står det i den första föreslagna planbeskrivningen att den norra delen föreslås bebyggas med tre stjärnhus, 3-5 våningar, och med ett 17 våningar högt punkthus i den södra. Punkthuset, placerat på en höjd, är menat att förstärka den befintliga topografin. Två förslag till punkthusets placering ges i planbeskrivningen – en där byggnaden står parallellt med centrumbebyggelsens rutnätsmönster, och den andra där huset följer den närliggande naturanpassade bebyggelsen. Den naturanpassade placeringen var Stadsbyggnadskontorets främsta förslag, med motiveringen att det ger minsta skuggpåverkan för befintlig bebyggelse, en bättre inpassning till naturmarken samt att det ger ett mindre behov att spränga berget.¹¹¹

I den planbeskrivning för Korthållaren som vunnit laga kraft har punkthusets placering anpassats till centrumbebyggelsens rutnät, men våningsantalet är också minskat från 17 till tolv. Stjärnhusets placering och våningsantal är dock detsamma som i Stadsbyggnadskontorets första förslag. Planbeskrivningen för Korthållaren nämner att den ursprungliga karaktären inom planområdet är förändrat sedan tidigare, då naturmark bland annat har tagits i anspråk för parkeringsplatser, och att gröna ytor har hårdgjorts.¹¹²

---

¹⁰⁸ Stadsbyggnadskontoret Stockholms stad, 2012-01-09, *Genomförandebeskrivning Dp 2010-00135-54*, [online] 2014-08-10.

¹⁰⁹ Stadsbyggnadskontoret Stockholms stad, 2012-04-02, *Genomförandebeskrivning Dp 2010-00136-54*, [online] 2014-08-10.

¹¹⁰ Stadsbyggnadskontoret Stockholms stad, 2011-06-30, *Planbeskrivning Dp 2010-00136-54*, [online] 2014-08-10.

¹¹¹ Stadsbyggnadskontoret Stockholms stad, 2011-03-30, *Planbeskrivning S-Dp 2010-00135-54*, [online] 2014-08-08.

¹¹² Stadsbyggnadskontoret Stockholms stad, 2012-01-09, *Planbeskrivning Dp 2010-00135-54*, [online] 2014-08-15.

En kulturhistorisk konsekvensanalys för Korthållaren genomfördes i samarbete med Reichmann Antikvarier¹¹³. Om anspråkstagandet av naturmarken i planen görs följande sammanfattade bedömning:

”En reducering av gårdens naturmark och ändring av bergknallens storlek ändrar balansen mellan andelen bebyggelse och den mellanliggande naturmarken. Detta påverkar det planmässiga innehållet och även upplevelsevärden. Påverkan på riksintresset bedöms sammantaget som relativt begränsat”¹¹⁴

För stjärnhuset som kommer att placeras uppe på Indalsbacken i befintlig parkmark noterar Reichmann Antikvarier att grönområdet genomgått en del förändringar, men att de ursprungliga kvaliteterna finns kvar och är av stor betydelse för riksintresset. Bedömningen är att den solitära placeringen av byggnaden splittrar miljön. Husen längs med Lyckselevägen bedöms stämma bra överens med stadsbilden, men det noteras att grönytorna mellan husen minskas och att det därmed påverkar riksintresset för den ursprungliga stadsplanen.¹¹⁵

Gällande punkthuset i Korthållaren södra görs bedömningen att cirka två tredjedelar av den miljöskapande bergsknallens yta med tillkommande naturmark kommer att försvinna vid nybyggnationen, och därmed påverka de miljöskapande värdena.¹¹⁶

I det första förslaget till planbeskrivning för Stämpelfärgen föreslog Stadsbyggnadskontoret tre stycken fem våningar höga tjockhus, med kortsidorna placerade mot Härjedalsgatan. För att bevara naturen precis söder om planområdet föreslås Stadsbyggnadskontoret att skjuta garagedelen under mark, nära den befintliga bergskanten. Eftersom planområdet är beläget på redan anspråktagen mark, menar Stadsbyggnadskontoret i sitt första förslag att tillgången till grönska inte förändras inom plan- eller närområdet.¹¹⁷

Stämpelfärgens planbeskrivning som vunnit laga kraft redovisar en analys över vilken hustyp som är bäst lämpad för platsen. De testade hustyperna är ett lamellhus längs med Härjedalsgatan, tre punkthus snett ställda mot gatan samt tre stycken terrasserade tjockhus. Analysens slutsats visade att de terrasserade tjockhusen var det bästa alternativet, med motiveringen ”Alternativet med de terrasserade tjockhusen väljs eftersom det kombinerar fördelarna med alternativen punkthus respektive lamellhus”¹¹⁸.

Utomhusmiljön i Stämpelfärgen planeras knyta an till riksintresset genom att ta upp nivåskillnaderna från gatan med hjälp av återskapade slänter med

¹¹³ Stadsbyggnadskontoret Stockholms stad, 2012-01-09, *Planbeskrivning Dp 2010-00135-54*, [online] 2014-08-15.

¹¹⁴ Reichmann Antikvarier, *Kulturhistorisk konsekvensanalys – tillkommande bebyggelse inom Kv. Korthållaren 5*, [online] 2014-08-15.

¹¹⁵ Reichmann Antikvarier, *Kulturhistorisk konsekvensanalys – tillkommande bebyggelse inom Kv. Korthållaren 5*, [online] 2014-08-15.

¹¹⁶ Reichmann Antikvarier, *Kulturhistorisk konsekvensanalys – tillkommande bebyggelse inom Kv. Korthållaren 5*, [online] 2014-08-15.

¹¹⁷ Stadsbyggnadskontoret Stockholms stad, 2011-06-30, *Planbeskrivning Dp 2010-00136-54*, [online] 2014-08-10.

¹¹⁸ Stadsbyggnadskontoret Stockholms stad, 2012-04-02, *Planbeskrivning Dp 2010-00136-54*, [online] 2014-08-10.

naturmarkskaraktär. Detaljerna i utemiljön, såsom trappor, stödmurar och räcken ska enligt planbeskrivningen vara i natursten respektive smidesjärn.¹¹⁹

Beskrivning av Stämpelfärgen och Korthållaren, samt omgivningar

Stämpelfärgen och Korthållaren i Vällingby är i skrivande stund (2014-08-11) under förändring. Vid besök var rivningen av den tidigare verksamhetsbyggnaden färdigställd, och markarbetet påbörjat. Byggarbetet var även påbörjat vid Korthållaren. Vid Stämpelfärgen hade endast ett träd avlägsnats, då tomten var bebyggd sedan tidigare. Korthållaren, å andra sidan, har genomgått stora förändringar i markförhållanden för att bereda bostadsbebyggelsen. I Korthållaren södra har den sydliga spetsen av Indalsbacken sprängts ner till marknivå, och tillhörande vegetation avlägsnats. Stjärnhuset placerat upptill infarten från Lyckselevägen till Indalsbacken tar parkmark i anspråk, och vegetationen längs med Lyckselevägen, har också fått tas bort för byggnationen av de övriga två stjärnhusen.

För att förstå hur den grönstruktur som tagits bort inför nybyggnationerna såg ut har istället omgivande grönområden studerats, då det fram till byggstart har ingått i en sammanhängande grönstruktur med det som är borttaget.

Historia

Stockholmskolan var ett stilideal som växte sig starkt under andra delen av 1900-talets första hälft. I motsats till tidigare nyklassicistiska formspråket, stod Stockholmskolan för att bevara, men också återskapa, mälardalens natur- och kulturlandskap i stadsmiljö. Den naturliga topografin togs i anspråk för grönstrukturens rumslighet, och regionala växtmaterial användes. Stadsdelar avskiljdes av grönstråk, och var ett viktigt inslag i Stockholmskolas förorter. De gröna rummen avsågs användas, och närheten var en viktig faktor.¹²⁰ Thorbjörn Andersson beskriver det som att ”Parkerna skulle vidare och penetrera och avskilja de olika stadsdelarna från varandra.”¹²¹

Vällingby blev Stockholms första exempel på en oberoende ytterstad långt utanför tullarna, sammanbunden via tunnelbana till innerstaden. Stadsdelen växte fram med ett modernistiskt tankesätt där planeringen byggde på mätbara parametrar, som exempelvis avstånd till parker och grönområden.¹²² Grönstrukturen i Vällingby ger exempel på ett funktionalistiskt ideal, där parker och gröna rum ansågs ha specifika funktioner¹²³. Den planerade grönstrukturen i Vällingby uppdelades bland annat i parker, parkstråk, lekplatser och likande¹²⁴.

---

¹¹⁹ Stadsbyggnadskontoret Stockholms stad, 2012-04-02, *Planbeskrivning Dp 2010-00136-54*, [online] 2014-08-10.

¹²⁰ Andersson, 2000, sid. 47-52.

¹²¹ Andersson, 2000, sid. 52.

¹²² Andersson, 2000, sid. 64.

¹²³ Andersson, 2000, sid. 68.

¹²⁴ Andersson, 2000, sid. 70.

Vid jämförelse av den ekonomiska kartan från 1951, där Vällingbys stadsplan har ritats över ett flygfoto taget innan exploateringen (se figur 46), med flygfoto över det nybyggda Vällingby från 1954-55 (figur 37) går Indalsbacken och att skönja som en förhållandevis intakt grönstruktur. Det befintliga landskapet har fått styra liksom enligt Stockholmsskolans ideal. Samtidigt syns andra storskaliga grönområden, som mest verkar präglas av funktionalitet, med stora plana grasmattor och raka gångar. Vällingby tycks visa på ett skifte mellan Stockholmsskolans naturideal, med grönstrukturen som något som sammanhåller och skiljer av, och den modernistiska storskaliga samhällsplaneringen.

Figur 37. Flygfoto över Vällingby, 1954-55. Fotograf: Oscar Bladh [online] tillgängligt via: <http://www.stockholmskallan.se/PostFiles/SMF/SSMFa049576S.JPG> (2014-08-11).

Grönstruktur och omgivningar kring Korthållaren och Stämpelfärgen

Områdena kring både Korthållaren och Stämpelfärgen är belägna på naturliga bergsknallar. Bebyggelsen är anpassad till topografin, antingen genom att vara belägen ovanpå eller nedanför höjden, alternativt genom att möta höjdskillnaden i form av terrasshus. Båda områdena är framträdande som den mer naturlika typen av grönstruktur i Vällingby. Grönstrukturen i de berörda områdena kan därmed tolkas ligga nära Stockholmsskolans stilideal. Dock förekommer den ”funktionella” grönstrukturen, ämnad att vistas i, främst utanför berörda planområden, om än i nära anslutning.¹²⁵

Den funktionella grönstruktur som tagits bort i samband med nybyggnationerna är den södra delen av grönstråket på Indalsbacken (Korthållaren södra). Övrig vegetation som avlägsnats, längs med Lyckselevägen, består av en slänt, som inte verkar avsedd att beträdas. Träd som förekommer i slänten längs med Lyckselevägen är bland annat björk (*Betula pendula*), asp (*Populus tremula*), ek (*Quercus robur*) och tall (*Pinus sylvestris*). Tillkommande markvegetation består av diverse sly, gräs och annat självsått växtmaterial. Slänten vid Lyckselevägen verkar inte vara tänkt som en rekreativ grönyta, varken vad gäller utformning eller skötsel. Det gröna kan här istället ses som en avskiljare.¹²⁶

¹²⁵ Egna observationer, Vällingby, 2014-08-09.

¹²⁶ Egna observationer, Vällingby, 2014-08-09.

Uppe på Indalsbacken, och på höjden vid Härjedalsgatan är de gröna elementen liknande de längs med Lyckselevägen. Inhemska träd och buskar växer fritt, med inslag av mossiga stenar och berg i dagen. Den naturliga grönstrukturen möter asfalterade gångvägar och bostäder genom gräsbevuxen mark, som varierar från vilda tuvor till klippt gräsmatta. Det tycks inte finnas några skarpa gränser mellan natur och exploaterad mark, istället tillåts grönstrukturen att flyta in mellan bostadshusen.¹²⁷

Figur 38. Grönområde på höjden bakom Stämpelfärgen. Fotograf: Tove Dåderman 2014-08-09.

Figur 39. Indalsbacken bortspräng. Fotograf: Tove Dåderman 2014-08-09.

---

¹²⁷ Egna observationer, Vällingby, 2014-08-09.

Figur 40. Äldre terrasshus i Vällingby. Fotograf: Tove Dåderman 2014-08-09.

Figur 41. Grönstruktur med naturmarkskaraktär som tar sig in mellan bebyggelsen. Fotograf: Tove Dåderman 2014-08-09.

Figur 42. Stämpelfärgen under konstruktion. Fotograf: Tove Dåderman 2014-08-09.

Figur 43. Parkliknande miljö uppe på Indalsbacken. Fotograf: Tove Dåderman 2014-08-09.

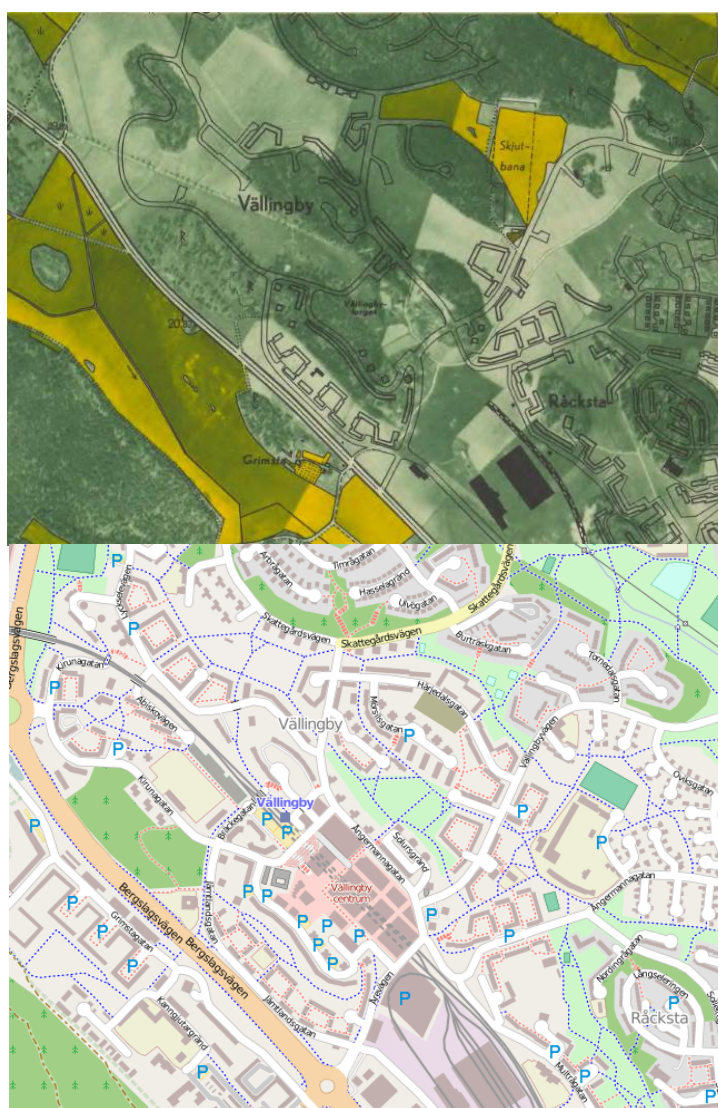

Figur 44. Naturmark bakom Stämpelfärgen. Fotograf: Tove Dåderman 2014-08-09.

Kulturhistorisk bedömning av grönstrukturen i kvarteret Stämpelfärgen samt kvarteret Korthållaren

Markhistoria

Vällingby är anlagt som en hel stadsdel på 1950-talet, och har således inte fått växa fram under en längre tid. På den ekonomiska kartan från 1951 (se figur 45) kan landskapet så som det såg ut innan exploateringen ses; ett jordbrukslandskap med enstaka skogsdungar utspridda i omgivningarna. Vällingbys stadsplan verkar inte nämnvärt ha tagit hänsyn till det föregående landskapet, förutom i de fall där det finns en naturlig variation i topografin. Just de naturmarksbeväxta höjderna, som både Stämpelfärgen och kort-hållaren är en del av, är ett av få drag som finns kvar från tiden innan exploateringen. Det markhistoriska värdet för topografin sträcker sig därmed längre än att bara vara ett stilmässigt inslag i Vällingbys stadslandskap.

Övre bild: Figur 45. Ekonomiska kartan, Vällingby, 1951 [online] tillgänglig via: http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?showmap=true&archive=RAK&sd_base=rak2&sd_ktun=52414b5f4a3133332d31304936643533&archive=RAK [2014-08-11].

Undre bild: Figur 46. Karta över Vällingby, 2014 [online] tillgänglig via: <http://www.openstreetmap.org/#map=15/59.3639/17.8667> [2014-08-11].

Samhällshistoria

ABC-staden Vällingby var ett enormt stadsprojekt under 1950-talet, där funktionalitet aktades högt. Grönområdena skulle tillföra en funktion, och vara platser som tilläts att vistas aktivt i. Samtidigt fick grönstrukturen också rum att fungera som gröna kilar, som både sammanlänkade och avskärmade de olika delarna i stadsdelen. Grönstrukturen i och kring Korthållaren och Stämpelfärgen har både en sammanlänkande och avskärmade karaktär, och är båda exempel på en tidsmässig syn på stadsplanering.

Parkarkitektur

Även om Vällingby stilmässigt närmade sig storskalig arkitektur, syns även drag av Stockholmskolan parkideal. Särskilt vid områdets knallar får inhemskt växtmaterial breda ut sig och omsluta kringliggande bebyggelse. Korthållaren och Stämpelfärgen kan ses som exempel på där den befintliga naturen och terrängen bevarats – något som var ett sätt att arbeta på inom Stockholmskolan.

Förstärkande delvärde: Representativitet

Grönstrukturen kring Korthållaren och Stämpelfärgen representerar idealet i Stockholm under mitten av 1900-talet att bevara och skapa naturmiljö i nära anslutning till bostäder och centrum. Det för regionen typiska växtmaterialet i kombination med den terränganpassade bebyggelsen är kännetecknande för arkitektur och stadsplanering från 1900-talets mitt, och kan därmed anses tillföra ett representativitetsvärde.

Förstärkande delvärde: Upplevelse

Den till synes orörda marken som utgör mellanrummen mellan husen visar på landskapets karaktär utöver den planerade miljön. Den berättar om hur grönstrukturens naturliga innehåll och beteende kan se ut i regionen.

Diskussion kring hanteringen av Vällingbys grönstruktur

De nya detaljplanerna för Korthållaren och Stämpelfärgen i Vällingby innehåller både bebyggelse och grönstruktur. Grönstrukturen i området är av naturmarkskaraktär som söker sig in mellan bebyggelsen. Grönstrukturen inom och utom planområdena är något som diskuterats för både Stämpelfärgen och Korthållaren, men det är framförallt i Korthållaren som den nya planen gett större konsekvenser på grönstrukturen.

Exploateringen av marken i Korthållaren har påtagligen påverkat den tidigare grönstrukturen i kvarteret, beläget på bergsknallen Indalsbacken. Bergsmassa har sprängts bort, och vegetation avlägsnats för att ge plats åt den nya bebyggelsen. Inför att den nya detaljplanen för Korthållaren vann laga kraft så gjordes en kulturhistorisk konsekvensbedömning för den nya bebyggelsens påverkan av planområdet. Slutsatsen blev att konsekvenserna bedömdes som ringa för området, samtidigt som det beskrevs att en stor del av områdets miljöskapande park- och naturrum skulle tas i anspråk.

I fallet för Korthållaren verkar det som att konsekvenserna för att grönstruktur som tas i anspråk till fördel för bebyggelse inte har varit något hinder. I Korthållaren norra, där ett av stjärnhusen tar parkmark i anspråk, har inte någon förändring i husets placering eller utformning ändrats för att minska exploateringsyta och påverkan på den befintliga utemiljön.

Bygget av punkthuset i Korthållaren södra har inneburit att ungefär två tredjedelar av den tidigare bergsknallen sprängts bort. I detaljplanen är det dock planerat att återskapa en del av den naturmark som tagits i anspråk, genom uppbyggnad av mark och återplantering runt huset. Arbetet med att återskapandet av naturmarken visar på en ambition från Stadsbyggnadskontorets sida, att värna om områdets grönstruktur som en del av helhetsintrycket.

För Stämpelfärgen är det lite av en annan situation som uppstår än för Korthållaren. Innan den nya detaljplanen vann laga kraft bestod planområdet av en två våningar hög byggnad för service och småindustri. I princip inget av grönstrukturen inom eller i närheten av planområdet har eller kommer att tas bort [ett träd har avlägsnats, författarens anm.]¹²⁸ Med den nya planen kommer istället tre terrasserade tjockhus att uppföras, och mellan husen ska en grön slänt med naturliknande karaktär anläggas, vilket blir ett helt nytt inslag inom planområdet.

De nya detaljplanerna innebär att den kommande bebyggelsen på Stämpelfärgen bidrar till en utökad grönstruktur av liknande karaktär som redan finns i närområdet, samtidigt som grönstrukturen i Korthållaren minskas. Förmodligen så går det inte att påstå att den nytillkommande grönstrukturen i Stämpelfärgen kan kompensera för den som tas i anspråk i Korthållaren. Ett skäl för argumentet är att ytan som kommer att återskapas inte motsvarar de gröna ytor som försvinner rent storleksmässigt. Ett annat skäl är att uppförandet av byggnaderna i Korthållaren, enligt den kulturhistoriska konsekvensanalysen, påverkar det rumsmässiga förhållandet mellan redan befintliga byggnader.

I Korthållarens detaljplan argumenteras för stjärnhusets anspråkstagna parkmark genom att påpeka att miljön har redan tidigare genomgått en rad förändringar, som exempelvis asfaltering av vissa ytor och nya parkeringsplatser. Detta argument skulle kunna tolkas som att grönområdet förlorat sitt värde som kulturmiljö i och med detta, vilket kan leda vidare till diskussion till hur en förvanskad grönstruktur med ett kulturhistoriskt värde bäst ska hanteras.

Motiveringen för RKMV i Vällingby-Råcksta syftar till områdets stadsplanering som den ideala bostadsmiljön i efterkrigstiden. Grönstrukturen nämns inte specifikt, men kan tolkas ingå som en del av ABC-stadens helhet, särskilt vad gäller B; bostadsmiljön. Att, som i fallet för Korthållaren, ta parkmark i anspråk för att det inte längre har kvar de ursprungliga egenskaperna som ett kulturhistoriskt värdefullt grönområde, skulle kunna tolkas som ett åsidosättande av riksintressets helhetsperspektiv. Att istället försöka återställa utemiljön så att den uppnår ursprunglig karaktär skulle kunna vara ett tillvägagångssätt för att värna om riksintresset.

---

¹²⁸ Samtal i fält med platschef för bygget på Stämpelfärgen, 2014-08-09.

Det är troligen så att Stockholms behov av bostäder väger tungt i besluten som tagits gällande de nya detaljplanerna i Vällingby. I en situation där två intressen står mot varandra så gäller det antagligen för beslutsfattarna att försöka finna den bästa lösningen för båda sidor. För Korthållaren och Stämpelfärgen har det inneburit omarbetande av detaljplanerna och olika typer av analyser. För det aktuella fallet kan den sammanfattade slutsatsen dras att grönstrukturens påverkan har fått utrymme för analys, och att dess situation har problematiserats. I slutändan verkar det dock som att behovet av bostäder har vägt tyngst i beslutsfattandet.

Diskussion

Stockholms hantering av grönsstrukturen inom RKMV

Utifrån de första två faserna är slutsatsen att Stockholm inte verkar ha en konsekvent hantering av grönsstruktur inom RKMV. Grönsstrukturen är också mycket sparsamt representerad i de olika motiveringarna för kommunens RKMV. Länsstyrelsen i Stockholm har både i gällande ÖP och grönsplan konstaterat att kommunen saknar både vägledning och förhållningssätt till stadens riksintressen och den tillhörande grönsstrukturen. Det är också något som speglas i de två fördjupade områdesstudierna över Berzelii Parks upprustning, samt nybyggnationen och detaljplaneändringarna i Vällingby. Båda projekten berör RKMV, men visar på två olika hanteringar av grönsstrukturen.

I Berzelii Park har kommunen arbetat med både återplanteringar och förnyelse av vegetationen, samtidigt som riksintresset inte har nämnts i genomförandeplanen för upprustningen. I Vällingby har olika typer av analyser genomförts, för att på bästa sätt anpassa den nya bebyggelsen till RKMV, men grönsstruktur har också tagits i anspråk. I den översiktliga planeringen finns grönsstrukturen i många fall med i beskrivningarna av områdena, men hamnar i skymundan i motiveringarna för RKMV. Inställningen verkar ha utvecklats till ett holistiskt synsätt på RKMV, där de övergripande idealen, strukturen och den sociala historien är det som framförallt uppmärksammas.

Karl Lövré problematiserar synen på grönsstruktur i *Det gröna som identitetsskapande stadsbyggnadselement – objekt, koncept och struktur*. Gröna objekt och områden beskrivs, enligt Lövré, ofta med vad det inte är, exempelvis att det inte är bebyggt, att det inte är hårdgjort eller att det är så kallad ruderatmark (överbliven eller övergiven mark). Lövré påpekar också problemet med att inte betrakta park och trädgård som byggd miljö. För dessa miljöer använder Lövré begreppet gröna koncept, vilket innefattar exempelvis trädgård, park och naturområden. Det som definierar ett grönt koncept och bryter ut det från att enbart vara ett grönt område och objekt, är huruvida uppfattningen om det gröna området är förankrat allmänt och kulturellt.¹²⁹

I planbeskrivningarna för Korthållaren och Stämpelfärgen i Vällingby beskrivs grönsstrukturen som naturmark – något som enligt Lövrés definition kan vara ett grönt koncept. Vad gäller den allmänna och kulturella förankringen som grönt koncept så är troligen Berzelii Park mer förknippat med sin funktion som just park, än vad Korthållaren och Stämpelfärgens grönsstruktur är som naturmark. Kanske kan områdenas olika hantering av grönsstrukturen förklaras genom detta resonemang.

Osynliggörandet av grönsstrukturen som ett icke-bebyggt område vilket Lövré beskriver, skulle kunna vara anledningen till Stockholms stads sparsamhet i framtidsstrategier för grönsstrukturer inom RKMV. Det skulle också kunna förklara varför grönsstrukturen, trots sin närvaro i kommunens alla RKMV, inte har lyfts fram i de olika motiveringarna.

---

¹²⁹ Lövré, 2003, sid. 17.

Bevarande och autenticitet

Den skiftande hanteringen av, och avsaknad av strategi för grönstrukturen innebär också att den inte är garanterad ett bevarande. David Lowenthal skriver i *The Heritage Crusade and the Spoils of History* om hur bevarande av kulturarv främst värderas högt när det riskeras att gå förlorat¹³⁰. På grund av exploatering och plundringar försvinner samtidigt världens fysiska kulturarv lika fort som regnskogen skövlas¹³¹.

Genom att dra en parallell till nybyggnationerna i Vällingby och den grönstruktur som där tas i anspråk, kan det konstateras att typen av grönstruktur inte är unik för Stockholm. Grönstrukturen som tas i anspråk i Vällingby kan anses tillhöra den parkarkitektoniska stilen Stockholmsskolan, vilket är vanligen förekommande i de bostadsområden som byggdes i staden under 1900-talets första hälft. Alltså är inte grönstruktur tillhörande stilidealet Stockholmsskolan under hot att försvinna, även om en del av grönstrukturen i Vällingby gör det.

Gällande bevarande av grönstruktur, är det väsentligt att definiera vad bevarande går ut på. Salvador Muños Viñas skriver i *Contemporary Theory of Conservation* hur den klassiska bevarandeteorins strävan var att återställa objekt i sin ”sanna natur” för att uppnå autenticitet.¹³² Muños Viñas problematiserar dock detta synsätt genom att påpeka att det också förutsätter att hela bevarandeprocessen är sanningsenlig. Vidare diskuterar han huruvida något kan existera i sin sanna natur, då detta även skulle innebära att det också skulle finnas en icke-sann natur. Ett icke-sant, eller falskt, tillstånd är enligt författaren en omöjlighet, eftersom det som existerar också måste vara verkligt – sant.¹³³ Resonemanget fortsätter på följande sätt:

”Tron att det föredragna tillståndet hos ett objekt är dess autentiska tillstånd, att viss förändring utfört på ett verkligt objekt faktiskt kan göra det mer verkligt, är ett stort fel inom klassisk bevarandeteorik”¹³⁴ [författarens översättning].

Även Lowenthal berättar om ett sanningssökande bland historiker, och menar att de strävar efter en objektivism som är omöjlig att uppnå. Han menar också att ett självintresse alltid speglar vår historia, liksom i all annan mänsklig företagsamhet.¹³⁵ Vidare skriver Lowenthal att kulturarv aldrig kan bli historia, och att det är ”inte ens en någorlunda trovärdig redogörelse av något förflutet, men en trosförklaring i det förflutna”¹³⁶ [författarens översättning].

Lowenthal och Muños Viñas skriver båda om det till synes hopplösa sanningssökandet i historien, men verkar tolka sanningen på två olika sätt. Medan Muños Viñas ser att allt som existerar också är sant, syftar Lowenthal till att en äkta sanning aldrig kan uppnås i historiska sammanhang, och att

---

¹³⁰ Lowenthal, 1998, sid. 24.

¹³¹ Lowenthal, 1998, sid. 25.

¹³² Muños Viñas, 2005, sid. 92.

¹³³ Muños Viñas, 2005, sid. 93.

¹³⁴ Muños Viñas, 2005, sid. 95.

¹³⁵ Lowenthal, 1998, sid. 118.

¹³⁶ Lowenthal, 1998, sid. 121.

vårt kulturarv snarare är en projektion av vad vi vill ska vara sant. Båda författare är dock överens om att det finns en strävan efter en objektiv sanning.

Stjärnhuset som byggs vid Korthållaren i Vällingby på befintlig parkmark, drar en direkt parallell till den sanningssökande bevarandeteorin. Här har kommunen resonerat att grönstrukturen är så pass förvanskad från sitt ursprungliga tillstånd, att den inte längre tjäna sitt syfte som kulturhistoriskt värdefull grönstruktur.

Som en motsats till den klassiska bevarandeteorins framtvingande av en sanning, menar Muñoz Viñas att läsbarhet är något som har börjat diskuteras inom den moderna bevarandeteorin. Med detta menas att den drivande kraften bakom bevarande ska vara möjligheten att kunna läsa och förstå, snarare än att hitta en slutgiltig sanning.¹³⁷

I utgångspunkt från modern bevarandeteori och hur det förhåller sig till autenticitet, går det att relatera till upprustningen av Berzelii Park. Parkens upprustning har inneburit flera moderna tillägg, särskilt vad gäller vegetationsval. Samtidigt finns det flera gamla träd kvar, liksom att återplanteringar har gjorts av de träd som av ålder och säkerhetsrisk har behövts tas bort. Berzelii Park så som den ser ut idag är förmodligen inte vad klassisk bevarandeteori skulle betrakta som sanningsenlig. Däremot kan parken anses ha en läsbarhet i och med de tidslager som finns representerade.

I Vällingby så utgör bevarandet av grönstrukturen istället ett återskapande av naturmarken, vilket förmodligen innebär en liknande vegetationskaraktär som tidigare existerat. På sätt och vis blir denna typ av rekonstruktion mer sanningssökande än vad den blir läsbar, då det nyplanterade växtmaterialet representerar en återskapad miljö, men med nytt material. Så småningom kommer nya tidslager att infinna sig i dessa nya planteringar, men i praktiken så kommer det alltid att vara en kreation från 2010-talet, och inte en del av det Vällingby som är riksintressant.

Att se på den översiktliga planeringen av RKMV i Stockholm, genom modern bevarandeteori, kan innebära olika utgångspunkter för grönstrukturen. De kan ses som ett verktyg för läsbarheten i områden där grönstrukturen har haft en viktig del i det socialhistoriska perspektivet, exempelvis trädgårdsstäder, renodlade gröna koncept och som sammanlänkande element. Om däremot läsbarhet enbart refererar till ett områdes ålder, så kanske till och med grönstrukturen måste bortses helt och hållet, då vegetation har en mer förutbestämd levnadsålder än vad bebyggelse har. Ett träd kan i vissa fall leva i hundratals år, men lever också utan större påverkan från människor. En byggnads bevarande beror däremot helt och hållet på att människor sköter om och vårdar den.

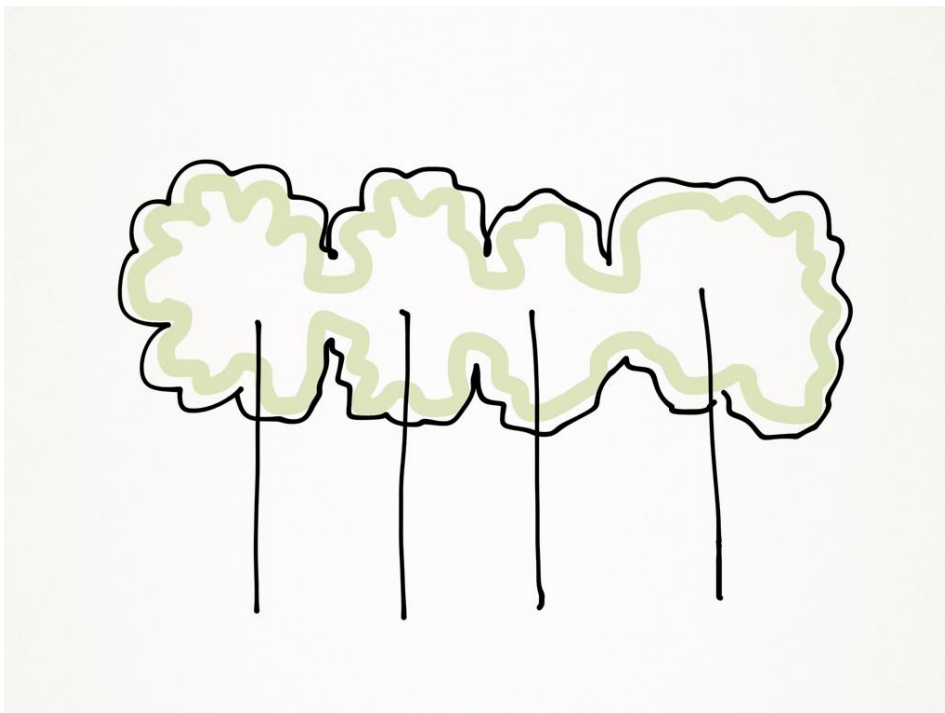
Landskapsupplevelse som läsbarhet

Beroende på grönstrukturens skala kan troligen de enskilda gröna elementen ha olika värde. Exempelvis på ett torg där det står fyra träd, utgör ett av dessa träd en fjärdedel av den totala grönstrukturen. Därför kan man resonera att en påverkan på ett enskilt träd/det gröna elementet blir mer påtaglig på torget med fyra träd, än vad den blir i ett skogsparti där det finns hundratals träd och buskar tillsammans med en riklig markvegetation. Däremot kan ett

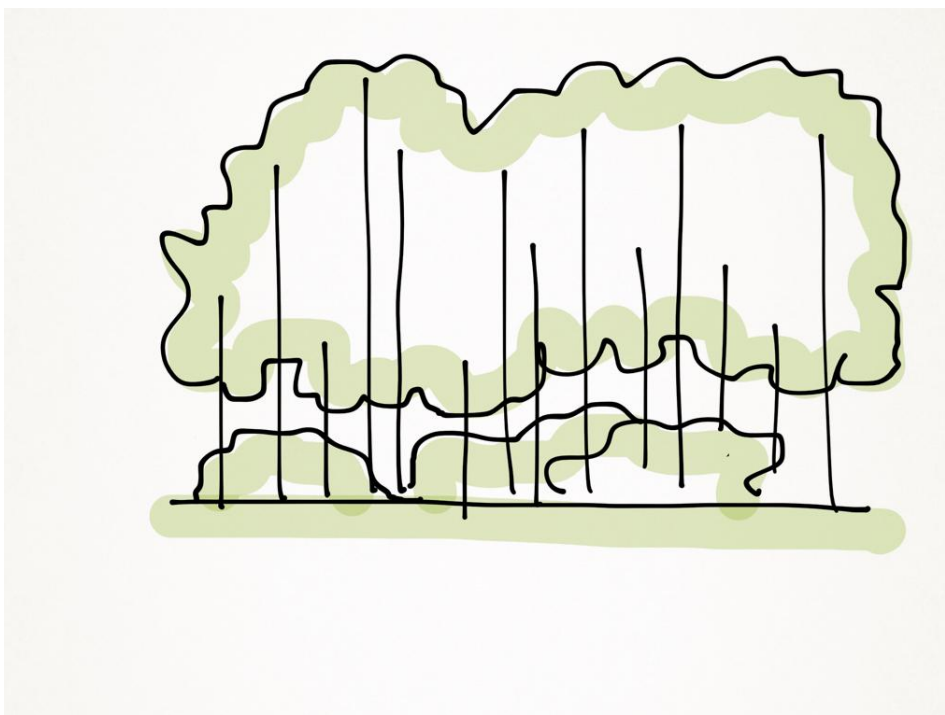
---

¹³⁷ Muñoz Viñas, 2005, sid. 99.

enskilt grönt element, som ett träd, i en sammanhängande större grönstruktur också ha särskilda egna värden som inte är relaterade till den övergripande grönstruktur som den är en del av. Stockholms stad lyfter till exempel upp de natur- och kulturvärden som stadens gamla ekar utgör i sig själva¹³⁸.

Figur 47. När grönstrukturen enbart lyfts upp av enskilda gröna element, blir de enskilda elementen sannolikt desto viktigare. Illustration: Tove Dåderman.

Figur 48. I en tätare, större och mer åldersvarierad grönstruktur utgör de enskilda elementen av vegetationen mindre delar av en större helhet, och de får inte en avgörande roll som enskilda gröna element. Illustration: Tove Dåderman.

Anne Whiston Spirn skriver i *The Language of Landscape* om så kallade "wolf-trees". Ett wolf-tree [vargträd, författarens översättning] är ett stort och bredväxande träd med tjock stam, som växer i en samling träd med

¹³⁸ Stockholms stad, *Stockholms unika ekmiljöer*, sid 3, [online] 2014-03-23.

smala och höga stammar. Det som ett wolf-tree berättar är hur det kringliggande landskapet en gång har sett ut, eftersom dess växtsätt är karaktäristiskt för ett träd som växer i ett öppet landskap, med lite eller ingen konkurrens om ljuset.¹³⁹ Ett wolf-tree kan därmed berätta om en plats historia, vilket också skulle kunna tolkas som en typ av läsbarhet. Om det då är så att ett enda träd kan berätta om ett landskaps läsbarhet, och att läsbarhet är det som är betydelsefullt vad gäller autenticitet – är det då ens nödvändigt att arbeta med bevarande på en strukturell nivå, snarare än på en objektnivå?

Ett landskaps eller en grönstrukturens läsbarhet kan vidare härledas till landskapsupplevelse. James Corner skriver i artikeln *Representation and Landscape* om hur dagens fokus på den visuella upplevelsen överskrider övriga sinnens uppfattning. Han jämför sitt resonemang med hur avbildningar av ett landskap inte kan återge en kvalitativ bild av en landskapsupplevelse, där känslan av olika material, ljud som uppstår och olika dofter är av stor betydelse.¹⁴⁰ Corners tankegångar om landskapsupplevelse kan ses som ett argument för att arbeta med en hel struktur, och inte enbart med enskilda objekt, vid bevarande.

Spirn skriver också om kontextens [sammanhangets] betydelse; hur kontext väver samman händelser, material, former och rum. Kontext kan finnas i hur ett träd växer, men också i hur ett landskap används och formas.¹⁴¹ Det skulle därmed kunna tolkas som att ett större sammanhang – som en grönstruktur – också är av vikt för kontext och läsbarhet. Exempelvis så kan Vällingbys grönstruktur, med dess blandning av höga barr- och lövträd, kanske inte frambringa en historisk läsbarhet, om inte kontexten som den bildar tillsammans med bland annat berg i dagen, mossbeklädda stenblock och en vildvuxen undervegetation, behålls. Samtidigt kan grönstrukturen i sig också ses som ett element i stadsdelens övergripande kontext.

Berzelii Parks kontext handlar mycket om hur parken används. Sedan den ursprungligen anlades har den fungerat som en viktig mötesplats. Efter att Språväg City tog bort framkomligheten för fotgängare på Hamngatan, så har Berzelii Park fått ytterligare funktion som passage. Därmed tillkommer en ny kontext som inte är förankrat i platsens kulturarv. Upprustningen var bland annat tänkt att göra platsen mer tålig, och därmed har den nya kontexten haft en del i utformningen av Berzelii Park.

Helhetsperspektivet

Grönstruktur kan i sig brytas ner i mindre beståndsdelar, samtidigt som det också kan ses som en del av ett större sammanhang. All grönstruktur i Stockholm som berörs av RKMV ingår i mer eller mindre bebyggda områden. Därför kan grönstrukturens betydelse som en del av en större kontext också argumenteras, utifrån den förda bevarandediskussionen. Ett sådant perspektiv tillför också aspekten att grönstruktur kan betraktas både som ett objekt/element som berikar ett sammanhang, exempelvis ett riksintressant bostadsområde, samtidigt som det också kan bevaras inom ramen som en egen struktur.

---

¹³⁹ Whiston Spirn, 1998, sid. 18.

¹⁴⁰ Corner, 1992, sid. 149.

¹⁴¹ Whiston Spirn, 1998, sid. 133.

Genom att jämföra landskap med verbalt språk, tar Spirn upp hur olika elements korrelation i landskapet kan ses som en liknelse till hur substantiv och verb bygger upp meningar. Varje enskilt element formar drag, som sammanbinder ett större landskap.¹⁴² Vidare menar Spirn att landskap har flera sammanhang, eller kontexter. De kan vara både interagerande med och oberoende av varandra. Framförallt är både landskap och språk kontinuerligt, där segmenteringen bygger på olika kombinationer. Liksom ord formar meningar, kapitel och böcker, byggs landskap upp av kombinationer och urval av olika element. Vilka kombinationer som görs bestäms av rådande regler, vilka i landskapssammanhang kan vara exempelvis stilideal eller tradition.¹⁴³

Språkets, eller landskapets sammanhang, som Spirn skriver om, kan jämföras med intersubjektivitet. Intersubjektivitet är den överenskomna kommunikationen mellan subjekt; en typ av regler.¹⁴⁴ Muños Viñas jämför detta med symbolen för Röda Korset – en stark symbol som de flesta förstår innebörden av [läs: sjukhus, sjukvård, etc. författarens kommentar]. Om symbolens innebörd skulle gå förlorad, då skulle den troligen bli glömd eller ersatt av en ny symbol. Vidare är alltså de enskilda objekten något vars mening bestäms av subjekten. I bevarandesammanhang kan detta förklaras med att de objekt som innefattar en mening enligt de överenskomna reglerna är de objekt som också bevaras enligt de överenskomna reglerna.¹⁴⁵

Även Lowenthal beskriver hur rådande trender påverkar kulturarvet. När samtiden påbjuder många och snabba förändringar så ökar behovet av, liksom kraven på att bevara. Som exempel tar han upp hur de gamla lindarna i London som mer och mer ersätts av snabbväxande träd med kort livstid.¹⁴⁶ Lowenthal refererar också till att den allmänna historian, eller kulturarvet, återger rådande ideal och idéer snarare än det förflutna.¹⁴⁷ Med andra ord går det att tolka det som att de kulturmiljöer som är av riksintresse, och de element som lyfts fram inom riksintressena är en spegling av vår samtid.

Genom att återgå till Stockholms stads beskrivningar och motiveringar för riksintressena, går det att notera ett större helhetsperspektiv vad gäller riksintressena. Samtidigt har kommunen fått kritik för sina kortfattade och otillräckliga strategier för utvecklingen och bevarandet av RKMV. Bostadsfrågan är ett aktuellt problem, och får stort utrymme i den översiktliga planeringen. Detta gör att RKMV påverkas genom nybyggen och vidareutveckling – något som möjligen ändrar de ursprungliga uttrycken, men som med tiden integreras in i de befintliga kulturmiljöerna.

---

¹⁴² Whiston Spirn, 1998, sid. 168.

¹⁴³ Whiston Spirn 1998, sid. 171.

¹⁴⁴ Muños Viñas, 2005, sid. 152.

¹⁴⁵ Muños Viñas, 2005, sid. 153.

¹⁴⁶ Lowenthal, 1998, sid. 6.

¹⁴⁷ Lowenthal, 1998, sid. 151.

Slutsatser och avslutande reflektioner

Hur har grönstrukturen i Stockholms RKMV hanterats?

Miljöbalken kap 3 § 6, vilket riksintresse för kulturmiljövården grundas på, är tydlig med att tätorternas grönstruktur behöver tas i beaktning. Huruvida denna aspekt har uppmärksammats i Stockholms stads översiktliga planering för RKMV är dock diskuterbart. Som en del av RKMV får inte grönstrukturen mycket utrymme i beskrivningarna och motiveringarna för kommunens RKMV. Ett talande exempel är Skogskyrkogården, som är ytterstadens enda RKMV som huvudsakligen består av grönstruktur, men där grönstrukturen ändå inte står med i områdets motivering för RKMV. Detta tillvägagångssätt är dock inte unikt för Skogskyrkogården, utan speglar grönstrukturen för alla RKMV i Stockholms stad.

Grönstrukturen kan ses som ett miljöskapande element, något som sammanbinder och något som skapar kontext i ett område. Alla Stockholms RKMV innehar någon form av grönstruktur. All grönstruktur inom RKMV behöver möjligen inte inneha ett kulturhistoriskt värde, men om RKMV ska utgå från den övergripande helheten i ett område, så finns det argument för att lägga större fokus även på det som inte är byggnader. En strävan efter ett mer holistiskt angrepp på RKMV kan märkas vid jämförelse av beskrivningar och motiveringar från 1990 och 2010.

En övergripande syn på RKMV kan omfatta en större helhet och därmed även flera element och strukturer. Samtidigt kan också en odefinierad hållning till RKMV bli oklar när det kommer till att forma en framtidsstrategi. Just strategier och analyser för Stockholms RKMV är något som länsstyrelsen påpekat saknas eller är bristfällig.

Att hitta information om grönstrukturen som ryms inom Stockholms RKMV har i sig varit en utmaning, då det inte finns mycket material att tillgå. Att det inte finns någon samlad information om grönstrukturen i de riksintressanta områdena, liksom begränsad dokumentation om hur det har bevarats och utvecklas, gör det svårare att få ett grepp om hur det faktiskt har hanterats. Dokumentationen kan i sig ses som en typ av hantering, och vad gäller grönstruktur inom RKMV så går det att notera att det i Stockholms stad inte har funnits något samlat tillvägagångssätt för den.

Vad gäller de områden som studerats djupare i detta arbete, så representerar de två olika typer av grönstruktur. Berzelii Park som en offentlig park med högt besöksstryck, samt grönstrukturen i kvarteret Korthållaren och kvarteret Stämpelfärgen i Vällingby som fungerar mer som avskärmande gröna kilar. Projekten är även de av skild karaktär, där det ena är ett upprustningsprojekt och det andra ett nybyggnadsprojekt.

Att hantera den fysiska miljön för två olika typer av grönstruktur på två olika sätt är antagligen lätt att motivera. Det som däremot är framträdande vid jämförelse av de två fördjupade områdesstudierna, är hur olika de blivit hanterade i det förarbete som Parkförvaltningen (Berzelii Park) respektive Stadsbyggnadskontoret (Vällingby) i Stockholm stått för. Den berörda grönstrukturen i Vällingby har bland annat genomgått en kulturhistorisk analys, och riksintresset tas i beaktning redan i de första förslagen för att undvika en

alltför stor påverkan. I Berzelii Park nämns inte RKMV någonstans i genomförandeplanen, och inga analyser på upprustningens påverkan är utförda av Parkförvaltningen. Möjligen kan Ramböll, företaget som fick i uppgift att genomföra upprustningen, ha genomfört analyser. Det är dock ingenting som kommunen tagit ansvar för.

Grönstrukturen inom Stockholms RKMV är inte osynliggjort, men har inte heller en framträdande roll. De begränsade strategierna för utvecklingen av RKMV blir särskilt tydlig vid projekt som påverkar dess grönstruktur.

Vad innebär hanteringen av grönstrukturen för landskapsupplevelse i, autenticiteten hos och bevarandet av riksintressena?

Sammanfattningsvis kan slutsatsen dras att uttrycket för RKMV inte har påverkat Stockholms hantering av grönstrukturen nämnvärt i de områden som studerats djupare. Berzelii Park är bevarat som grönområde, men har inte blivit uppmärksammat som riksintresse vid upprustningen 2012. I Vällingby har RKMV gett upphov till diskussion och analys i planbeskrivningarna för nya detaljplaner, men har slutligen ändå resulterat i en yttre påverkan av grönstrukturen.

Den otydliga inställningen till grönstrukturen i Stockholms RKMV, som arbetets första två faser konstaterar, har lett till en inkonsekvens i dess hantering. Kommunen tillämpar både klassisk och modern bevarandeteori i utvecklingen och bevarandet av grönstrukturen i berörda RKMV.

Den klassiska bevarandeteorin kan ses som ett sökande efter en absolut sanning. Ett exempel på sanningssökande är rekonstruktioner, vilket exemplifieras bland annat i Vällingby, där grönstruktur som avlägsnas är planerat att återskapas med samma karaktär. Att rekonstruera element och karaktärer inom en miljö kan delvis ses som ett sanningssökande, men skulle också kunna ses som verktyg för att bevara läsbarheten i kulturhistoriska områden vid nybyggnationer. Strävan efter läsbarhet är också det som definierar den moderna bevarandeteorin, varför den här typen av rekonstruktioner kan ses som ett dubbelsidigt mynt.

I Berzelii Park, i motsats till Vällingby, har inte hänsyn till riksintresset uppmärksammat i genomförandeplanen för dess upprustning. Det kulturhistoriska perspektivet har dock fått visst utrymme genom återplanteringar och materialval. Parken har i sin upprustning fått en genomgripande förnyelse, samtidigt som äldre bevarade träd påvisar ett tidsdjup i parken.

Det är viktigt att påpeka att Stockholms stad inte nödvändigtvis hanterar grönstrukturen inom RKMV på ett ”dåligt” sätt. Exempelvis de kulturhistoriska analyser som utförts i Vällingby visar att kommunen ser seriöst på hur grönstrukturen inom ett riksintressant område kan påverkas av exploatering. Däremot så kan det vara så att de begränsade strategierna för grönstrukturen inom RKMV riskerar att hamna mellan stolarna, då de inte är uppmärksammade i den översiktliga planeringen.

Genom att betrakta grönstrukturer som något icke-bebyggt, istället för att se det som gröna koncept i en större helhet, så riskeras en stor del av kulturmiljöers uttryck att gå till spillo. I alla av Stockholms RKMV förekommer grönstruktur, ofta som ett miljöskapande element, men också som represen-

tation för de sociala idéer som gav uppkomst till områdenas tillkomst överhuvudtaget. Grönstrukturen är dock ofta sparsamt uppmärksammas i beskrivning och motivering till riksintresset.

Rådande ideal och samhällsströmningar påverkar vad som bevaras och hur det bevaras. Olika bevarandeteorier har olika syn på vad som är autentiskt. En modern syn på bevarande ser exempelvis autenticitet som någonting med god läsbarhet. Läsbarhet kan i sin tur vara en del av en landskapsupplevelse. Ämnena som frågeställningen tar upp hänger alla ihop, men har varit svåra att applicera på Stockholms grönstrukturer på grund av den varierande och otydliga hanteringsstrategin.

Hur målet har uppnåtts

Målet med arbetet var att i de första två faserna beskriva och dokumentera hanteringen av grönstrukturen i Stockholms RKMV. Målet i den sista och tredje fasen var att diskutera vad hanteringen av grönstrukturen inom RKMV kan innebära för dess bevarande, autenticitet och landskapsupplevelse.

Svårigheten att hitta material till det här arbetet har gjort att upplägget förändrats tillsammans med det material som har samlats in. Från början var förhoppningen att kunna se hur hanteringen av grönstrukturen sett ut i alla Stockholms RKMV. På grund av svårigheter att hitta dokumentation av den fysiska hanteringen, fick istället de styrande dokumenten agera som grund – där kommunens beskrivningar och inställning till RKMV fick representera den övergripande hanteringen i fas 1.

För att få exempel på hur grönstrukturen i RKMV har hanterats som fysisk miljö, har två fördjupade områdesstudierna av Berzelii Park och Vällingby utförts, som en andra fas av arbetet. Resultaten från de två studierna visar på två väldigt olika typer hantering, från planering till slutresultat. Eftersom de fördjupade områdesstudierna grundar sig i specifika projekt, så visar de också enbart hur hanteringen sett ut i det projekt som studerats. Därmed är hanteringen som beskrivs i arbetet knutet till de utvalda områdena, i form av exempelvis tidpunkt och förutsättningar. Hanteringen av grönstrukturen kan se helt annorlunda ut i de övriga RKMV, men då det inte kunnat kartläggas så är det fortfarande obesvarat. Sammantaget har arbetets första mål uppnåtts, även vägen dit utformats på ett sätt som inte var planerat från första början. Dessutom skulle vidare studier kunna utföras, för att få bättre förståelse för om det exempelvis finns någon struktur i hur grönstrukturen hanteras.

I den tredje fasen, där hanteringsens innebörd diskuteras, har det förekommit en del svårigheter att knyta litteraturen till frågeställningen. Eftersom resultaten från de första två faserna i arbetet, kom fram till att det inte funnits någon enhetlig hantering av eller strategi för grönstrukturen inom RKMV, så kunde inte heller ett absolut svar om hanteringsens följder finnas. Istället för att svara direkt på hanteringen av grönstrukturens innebörd för riksintressenas bevarande, autenticitet och landskapsupplevelse, har istället frågeställningens begrepp diskuteras och därefter länkats samman med resultaten från de första två faserna. All litteratur har inte heller kunnat representeras inom varje ämne, men då ämnena kan kopplas ihop med varandra så har ändå diskussionen kunnat ske löpande.

Vidare forskning

Vilka mönster som finns i hanteringen av grönstrukturen inom RKMV är svår att greppa. Detta beror troligen på att det saknas vägledning, strategier och analys inom ämnet. Med fler riktlinjer för hanteringen av RKMV redan i den översiktlig planering, kan det också bli lättare att utforma vägledande strategier.

För att kunna uppnå en samlad strategi för bevarandet och utvecklingen av grönstruktur inom Stockholms RKMV, så föreslås en grundläggande sammanställning av grönstrukturen, i form av exempelvis en grönstrukturinventering. En sådan inventering kan exempelvis innehålla mer detaljerade beskrivningar av grönstrukturen, dess funktion som den verkar ha idag och dess ursprungliga syftet. Detta skulle kunna fungera som ett verktyg för Stockholms stad att lättare hantera stadens RKMV utifrån ett helhetsperspektiv. Stockholms stadsmuseums metod för kulturhistorisk bedömning av parker och grönområden skulle också kunna användas som en kompletterande analys. Förhoppningsvis kan en grönstrukturinventering vara till hjälp när kommunen ska utöka strategin för riksintressanta områden. Det kan även utformas till en metod som är överförbar på RKMV i andra kommuner.

Flera undersökningar av grönstruktur inom andra RKMV, liknande de som utförts i fas 2 av det här arbetet, kan stärka förståelsen för hur det har hantearats. Även andra kommuner än Stockholm kan undersökas, och jämföras för att se om hanteringen skiljer sig mellan olika kommuner. Genom att titta på andra element inom RKMV, och vad de har för roll – exempelvis bebyggelse – kan en större slutsats dras för hur grönstrukturens ställning ser ut som en del av ett kulturhistoriskt värdefullt område.

Referenser

Tryckta källor

Corner, James (1992) Representation and Landscape. I: Swaffield, Simon (red). *Theory in Landscape Architecture: A Reader*, Philadelphia: University of Philadelphia Press, sid. 144-165.

Davidsson, Bo och Patel, Runa (2011) Forskningsmetodikens grunder: att planera, genomföra och rapportera en undersökning, Lund: Studentlitteratur AB.

Miljöbalken (1998) Stockholm. (SFS 1998:808).

Larsen, Ann Kristin (2007) Metod helt enkelt: en introduktion till samhällsvetenskaplig metod, Malmö: Gleerups Utbildning AB.

Lowenthal, David (1998) *The Heritage Crusade and the Spoils of History*, Cambridge: Cambridge University Press.

Muños Viñas, Salvador (2005) *Contemporary Theory of Conservation*, New York: Routledge.

Nolin, Catharina (2006) Stockholm's urban parks: meeting places and social contexts from 1860-1930. I: Clark, Peter (red). *The European City and Green Space*, Aldershot: TJ International, sid. 111-126.

Stockholms stadsmuseum (1990) *Tidernas Stockholm: kulturmiljöer av riksintresse*, Stockholm: Stockholms stadsmuseum.

Wester, Hasse (2013) *Stockholms gröna rum*, Stockholm: Nordstedts.

Whiston Spirn, Anne (1998) *The Language of Landscape*, New Haven and London: Yale University Press.

Österberg, Eva (2006) Berzelii-kravallerna. I: Lindstedt Cronberg, Marie (red). *Berzelii-kravallerna*, Lund: Nordic Academic Press.

Otryckta källor

Egna observationer, Berzelii Park, 2014-08-14.

Egna observationer, Vällingby, 2014-08-09.

Samtal i fält med platschef för bygget på Stämpelfärgen, 2014-08-09.

Elektroniska källor

"Barnängen 1915" Fotograf: okänd. Av Gatu- och fastighetskontoret Stockholm - Nordiska museet. Licensierad under Public domain via Wikimedia Commons [online] tillgänglig via:

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Barn%C3%A4ngen_1915.jpg#mediaviewer/Fil:Barn%C3%A4ngen_1915.jpg [2014-08-07].

Boverkets hemsida, *Detaljplanering* [online] tillgänglig via:

<http://www.boverket.se/Planera/Kommunal-planering/Detaljplanering/> [2014-08-15].

Boverkets hemsida, *Grönstruktur är allt från parker till vild natur* [online] tillgänglig via:

<http://www.boverket.se/Planera/planeringsfragor/Gronstruktur/> [2014-03-23].

Boverkets hemsida, *Översiktsplanering* [online] tillgänglig via:

<http://www.boverket.se/Planera/Kommunal-planering/Oversiktsplanering/> [2014-08-15]

Ekonomiska kartan, Vällingby, 1951 [online] tillgänglig via:

http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?showmap=true&archive=RAK&sd_base=rak2&sd_ktun=52414b5f4a3133332d31304936643533 [2014-08-11].

Flygfoto över Norra Ängby västerut, 1937, fotograf: Oscar Bladh [online] tillgänglig via:

<http://www.stockholmskallan.se/Temp/Images/SSMFA051081S-1255217367.jpg> [2014-09-05].

Flygfoto över Vällingby, 1954-55. Fotograf: Oscar Bladh [online] tillgängligt via:

<http://www.stockholmskallan.se/PostFiles/SMF/SSMFa049576S.JPG> [2014-08-11].

Flygfoto över Ålstensgatan, 1936, fotograf: Gustaf W:son Cronquist [online] tillgänglig via:

<http://www.stockholmskallan.se/Temp/Images/SSMCR000642S-338650084.jpg> [2014-09-05].

Helikopter över området vid LM Ericssons fabriker, 1956, fotograf: Jan Ehnemark [online] tillgänglig via:

http://www.stockholmskallan.se/ContentFiles/Import/SMF/2012/05/1/SSM_SVD037919S.JPG [2014-09-05].

Jöns Jacob Berzelius, urn:sbl:18122, Svenskt biografiskt lexikon (art av H. G. SÖDERBAUM.), hämtad 2014-08-10.

Karta över Berzelii Park, 2014 [online] tillgänglig via:

<http://www.openstreetmap.org/#map=18/59.33254/18.07440> [2014-06-09].

Karta över Vällingby, 2014 [online] tillgänglig via:

<http://www.openstreetmap.org/#map=15/59.3639/17.8667> [2014-08-11].

Knut M Forsberg, urn:sbl:14338, Svenskt biografiskt lexikon (art av Bengt Hildebrand), hämtad 2014-08-08.

Kv. Boksamlingen i Olovslund under byggnad, 1939, fotograf: Pålman [online] tillgänglig via:
http://www.stockholmskallan.se/Temp/Images/SSMSM000279S213226759_2.jpg [2014-09-05].

Lindhagen, Anna (1916) *Koloniträdgårdar och planterade gårdar*, [online] tillgänglig via:
http://www.stockholmskallan.se/PostFiles/SMF/SD/SSMB_0025908_01.pdf (sid 1-28) och
http://www.stockholmskallan.se/PostFiles/SMF/SD/SSMB_0025908_02.pdf (sid 29-56) [2014-09-01].

Länsstyrelsen Stockholm, *Granskningsyttrande Dnr 2010-05924-31*, [online] tillgänglig via:
http://insynsbk.stockholm.se/templates/main/pages/xGetDocument.aspx?FileId=3514396&FileName=3514396_2_7.PDF&DataSource=3&JournalNumber=2010-05924&MeetingNumber=6958518 [2014-08-15].

Lövré, Karl (2003) *Det gröna som identitetsskapande stadsbyggnadselement – objekt, koncept och struktur*, Epsilon [online] tillgänglig via:
<http://pub.epsilon.slu.se/380/1/Avhandling.pdf> [2014-03-23].

Kv. Blocket 27 i Gröndal. Ormbergsvägen fotograferad mot Utkiksbacken 10, 1965, fotograf: Simon Sobczyk [online] tillgänglig via:
<http://www.stockholmskallan.se/PostFiles/SMF/SSMF076949S.JPG> [2014-09-05].

Margaretavägen Enskede 1910, fotograf: okänd [online] tillgänglig via:
http://www.stockholmskallan.se/ContentFiles/SSA/0566B_Kommunstyrelsen_Stadskansliet/Bilder/SE_SSA_0566B_Enskede_Margaretavagen_1910.jpg [2014-09-05].

Nybyggd villa i Södra Ängby, 1938, fotograf: okänd [online] tillgänglig via:
<http://www.stockholmskallan.se/Temp/Images/SSMFA050500S-533472697.jpg> [2014-09-05].

Rambölls hemsida, *Nya Berzelii Park Invigd*, [online] tillgänglig via:
<http://www.ramboll.se/Press/rse/20112%20berzelii%20park> [2014-08-03].

Reichmann Antikvarier, *Kulturhistorisk konsekvensanalys – tillkommande bebyggelse inom Kv. Korthållaren 5*, [online] tillgänglig via:
http://insynsbk.stockholm.se/templates/main/pages/xGetDocument.aspx?FileId=2623699&FileName=2623699_2_1.PDF%DataSource=3&JournalNumber=2010-00135&MeetingNumber=6517888 [2014-08-15].

Riksantikvarieämbetets hemsida, *Riksintressen* [online] tillgänglig via:
<http://www.raa.se/kulturarvet/samhallsplanering/riksintressen/> [2014-03-23].

Ritning av Berzelii Park från 1850-talet, av Knut Forsberg [online] tillgänglig via:

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Berzelii_park_ritning_1850-tal.jpg [2014-08-03] {{PD-1923}}.

Skogskyrkogården, från Trons, Hoppets och Heliga Korsets kapell åt nordväst, 1962, fotograf: Ingemar Gram [online] tillgänglig via: <http://www.stockholmskallan.se/Temp/Images/SSMDIA013340S-982421182.jpg> [2014-09-05].

Stadsbyggnadskontoret Stockholms stad (2012-01-09) *Genomförandebeskrivning Dp 2010-00135-54*, [online] tillgänglig via: http://insynsbk.stockholm.se/templates/main/pages/xGetDocument.aspx?FileId=2830850&FileName=2830850_1_3.PDF&DataSource=2&JournalNumber=2010-00135 [2014-08-10].

Stadsbyggnadskontoret Stockholms stad (2012-04-02) *Genomförandebeskrivning Dp 2010-00136-54*, [online] tillgänglig via: http://insynsbk.stockholm.se/templates/main/pages/xGetDocument.aspx?FileId=2894251&FileName=2894251_1_6.PDF&DataSource=2&JournalNumber=2010-00136 [2014-08-10].

Stadsbyggnadskontoret Stockholms Stad (2011-06-30) *Planbeskrivning Dp 2010-00136-54*, [online] tillgänglig via: http://insynsbk.stockholm.se/templates/main/pages/xGetDocument.aspx?FileId=2259981&FileName=2259981_1_3.PDF&DataSource=2&JournalNumber=2010-00136 [2014-08-10].

Stadsbyggnadskontoret Stockholms stad (2012-04-02) *Planbeskrivning Dp 2010-00136-54*, [online] tillgänglig via: http://insynsbk.stockholm.se/templates/main/pages/xGetDocument.aspx?FileId=2649906&FileName=2649906_1_3.PDF&DataSource=2&JournalNumber=2010-00136 [2014-08-10].

Stadsbyggnadskontoret Stockholms stad (2011-03-30) *Planbeskrivning S-Dp 2010-00135-54*, [online] tillgänglig via: <http://insynsverige.se/documentHandler.ashx?did=64345> [2014-08-08].

Stadsbyggnadskontoret Stockholms stad (2012-01-09) *Planbeskrivning Dp 2010-00135-54*, [online] tillgänglig via: http://insynsbk.stockholm.se/templates/main/pages/xGetDocument.aspx?FileId=2668046&FileName=2668046_1_3.PDF&DataSource=3&JournalNumber=2010-00135&MeetingNumber=6517888 [2014-08-15].

Stockholmskällans hemsida, *Om Stockholmskällan* [online] tillgänglig via: <http://www.stockholmskallan.se/Om-Stockholmskallan1/Om-Stockholmskallan-ny/> [2014-09-05].

Stockholms läns landstings hemsida, *Spårväg City* [online] tillgänglig via: <http://www.sll.se/verksamhet/kollektivtrafik/aktuella-projekt/sparvag-city/> [2014-06-09].

Stockholms stad (2013) *Den gröna promenadstaden*, [online] tillgänglig via: <http://www.stockholm.se/Fristaende-webbplatser/Fackforvaltningssajter/Stadsbyggnadskontoret/Grona-promenadstaden/> [2014-03-23].

Stockholms stad (2010) *Promenadstaden: Översiktsplan för Stockholm*, [online] tillgänglig via: http://www.stockholm.se/PageFiles/267645/52638_Slutrappport_lowNY.pdf [2014-08-10].

Stockholms stad (2010) *Promenadstaden: Översiktsplan för Stockholm – Bilaga*, [online] tillgänglig via: http://www.stockholm.se/PageFiles/267645/Bilaga_%20riksintressen_miljo-och%20riskfaktorer_webbplats_lowres.pdf [2014-03-23].

Stockholms stad, *Stockholms unika ekmiljöer*, [online] tillgänglig via: http://www.stockholm.se/PageFiles/61793/ekrapporten_light_1-14.pdf [2014-03-23].

Stockholms stads hemsida, *1980-1990*, [online] tillgänglig via: <http://www.stockholm.se/KulturFritid/Park-och-natur/Parker/Parkhistoria/1980-1990/> [2014-03-23].

Stockholms stads hemsida, *Markanvändning* [online] tillgänglig via: <http://miljobarometern.stockholm.se/key.asp?mo=4&dm=1&nt=1&uo=6> [2014-03-23].

Stockholms stadsmuseum (2011) *Kulturhistorisk bedömning av grönområden*, [online] tillgänglig via: http://www.samfundetsterik.se/wp-content/uploads/2012/03/Kulturhistorisk_bedomning_gronomraden_SSM.pdf [2014-03-23].

Strandvägen västerut med Djurgårdsbron till vänster i bild, 1899, okänd fotograf, [online] tillgänglig via: <http://www.stockholmskallan.se/Soksida/Post/?nid=28938> [2014-09-05].

Trafikkontoret Stockholms stad (2011), *Upprustning av Berzelii Park*, [online] tillgänglig via: <http://insynsverige.se/documentHandler.ashx?did=106057> [2014-06-09].

Trafik- och renhållningsnämnden, *Utdrag ur protokoll, fört vid sammanträde 2011-06-16, § 29*, [online] tillgänglig via: <http://insynsverige.se/documentHandler.ashx?did=106089> [2014-08-03].

Vällingby, med berörda områden inringade. [online] grundkarta tillgänglig via: <http://www.openstreetmap.org/#map=17/59.36562/17.87338> [2014-08-08].

Årsta Centrum med krukplanteringar, Årsta Torg 2-8, okänd fotograf, [online] tillgänglig via: <http://www.stockholmskallan.se/Temp/Images/SSMDIG000694S-10847643.jpg> [2014-06-07].